

บทที่ ๓

วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้า

พระนามอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า ที่ปราชญ์ได้ขนานถวาย และพุทธศาสนิกชนนิยมกล่าวเรียกเสมอ คือคำว่า พระบรมศาสดา หรือพระบรมครู ซึ่งแปลว่า พระศาสดาผู้ยอดเยี่ยม ผู้เป็นยอดของครู พระนามเหล่านี้แสดงความหมายอยู่ในตัวว่า ปราชญ์และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายเคารพบูชาและยกย่องเทิดทูนพระองค์ในฐานะทรงเป็นนักการสอนที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ทรงมีพระปรีชาสามารถอย่างยอดเยี่ยมในการอบรมสั่งสอน และได้ทรงประสบความสำเร็จในงานนี้เป็นอย่างดี^๑ ดังมีบทพุทธคุณสรรเสริญพรรณนาถวายพระเกียรติของพระพุทธเจ้าว่า

อิติปิโส ภควา อรหํ สมมาสมพุทโธ วิชาจาจรณสมปนโน สุคติโลกวิทู อนุตตโร
ปุริสทมมสารถิ สตถา เทวมนุสสานํ พุทโธ ภควาติ”^๒

แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค พระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสาวกผู้ที่ควรฝึก ได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”^๓

พระพุทธเจ้าได้ทรงเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนที่พระองค์ได้ตรัสรู้แจ้งแล้วด้วยพระองค์เองแก่ประชาชนทุกหมู่เหล่า วิธีการเผยแผ่ของพระองค์นั้นสามารถเอาชนะความขัดแย้งของสังคมและความเชื่อในอินเดียโบราณซึ่งมีการแบ่งชั้นวรรณะ ชีวิตของชนชั้นต่ำมีความทุกข์ยาก ความเชื่อในลัทธิต่าง ๆ และอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ที่มีอยู่อย่างหนาแน่น พระองค์ทรงมีความกล้าในการเสนอสังฆธรรมที่พระองค์ได้ทรงค้นพบทรงสามารถเลือกใช้วิธีสอนให้เหมาะกับบุคคลและชุมชน ทรงมีพระลักษณะที่น่าเลื่อมใสศรัทธา และการสอนของพระองค์นั้นเน้นการคิดใคร่ครวญ ไตร่ตรอง ด้วยเหตุและผล แล้วฝึกปฏิบัติให้เห็นจริงด้วยตนเอง^๔ พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการที่สามารถฝึกบุคคลผู้มีนิสัยแตกต่างกัน ทรงเป็น อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ เป็นผู้ฝึกที่ควรฝึก โดยใช้พระญาณทั้ง ๓ คือ ๑) เจโตปริยญาณ (รู้จักกำหนดใจผู้อื่น), ๒) นานาธมมุตติกญาณ (กำหนดรู้อัธยาศัยของคนและสัตว์ทั้งหลายอันต่างกัน), และ ๓) อินทริยปโรปริยตตญาณ (พระปรีชากำหนดรู้ความอ่อนและแก่กล้าแห่งอินทริย์ของสัตว์ทั้งหลาย)^๕ เมื่อรู้จักแล้วจึงแสดงธรรมแก่ผู้นั้น การฝึกของพระองค์จึงไม่มีการฝึกของผู้อื่นใด

^๑ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธวิธีในการสอน*, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๖๐), หน้า ๑.

^๒ ม.อ. (บาลี) ๑๔/๖๗๖/๔๔๘.

^๓ วิมหา. (ไทย) ๑/๑/๑.

^๔ สุมณ อมรวิวัฒน์, *การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๐-๑๑.

^๕ พระธรรมวราลังการ, *พุทธวิธีฝึกเวไนยชน*, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.พ., ๒๕๑๐).

จะยิ่งไปกว่า นี้เองด้วยมีความถูกต้องเหมาะสมกับอุปนิสัยจิตใจและความสามารถของคนทุกชั้น ทุกเพศ ทุกวัย

พระพุทธเจ้าทรงได้รับการยกย่อง ทรงเป็นพระบรมศาสดาของโลก ทรงเป็นนักวิชาการสอนผู้ยิ่งใหญ่ ที่มีพระปรีชาสามารถในการอบรมสั่งสอนอย่างยอดเยี่ยมและทรงประสบความสำเร็จในการสอนเป็นอย่างดี สาเหตุที่ทำให้พระพุทธองค์ได้รับการยกย่องดังกล่าว ควรต้องพิจารณาจากเหตุผล ดังนี้^๖

๑) พระพุทธเจ้าทรงอุบัติในชมพูทวีปมีนักปราชญ์ราชบัณฑิตและเจ้าลัทธิเป็นอันมาก ซึ่งแต่ละท่านก็ได้ให้การศึกษอบรมแก่ศิษย์ผู้เลื่อมใสอย่างต่อเนื่อง มีผู้เคารพนับถือเป็นจำนวนมาก

๒) คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทรงขัดกับความเชื่อ ความประเพณีปฏิบัติของคนในสังคม เช่น ความเชื่อเรื่องวรรณะและการบูชาอัยย เป็นต้น

๓) พระองค์ทรงสามารถสอนคนทุกชั้นในสังคมให้เข้าใจและยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา ด้วยงามศรีทธาอย่างแท้จริง

๔) พระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ได้เจริญและเผยแพร่อีกอย่างกว้างขวางเป็นที่นับถือของประชาชนในประเทศต่าง ๆ นับเป็นเวลาหลายพันปี

ความยิ่งใหญ่และพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าที่แสดงให้เห็นประจักษ์ด้านเนื้อพระธรรมคำสอน หลักการสอน และวิธีการในการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถา เป็นต้น ซึ่งเป็นหลักคำสอนที่ประเสริฐ สอนให้เกิดปัญญาคือดวงตาเห็นธรรม อันจะนำพาให้มนุษย์พ้นจากความทุกข์ทั้งปวง หลุดพ้นบ่วงในสังสารวัฏไปตลอดกาล ด้วยเหตุผลดังที่ยกมานี้ เป็นผลงานที่ยืนยันถึงพระปรีชาสามารถในการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้าอย่างชัดเจนในพระศาสนา และเป็นพระมหาศาสดาเอกผู้เป็นบรมครูของโลก

๓.๑ หลักการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า

การจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า คือพุทธกรรมวิธีสำหรับเราให้ผู้เรียนเกิดความรู้ในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับต่ำสุดถึงสูงสุด การเรียนรู้ที่จะมีผลดีนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยหลาย ๆ อย่าง เช่น สติปัญญาและความเอาใจใส่ของผู้เรียน ความรู้ความสามารถและความใส่ใจของผู้สอน ตลอดจนวิธีการสอนที่ดี พระพุทธเจ้าทรงเป็นครูชั้นยอดพระองค์หนึ่ง พระองค์ทรงสามารถสอนให้คนเกิดความรู้ถึงขั้นวิชชญาณและสัมโพธิญาณได้ด้วยการพูดธรรมดาและสามารถให้ผู้ฟังรู้ถึงขั้นอริยะสัจจะเกิดการเปลี่ยนแปลงถึงขั้นจากปุถุชนเป็นอริยะบุคคล การศึกษาถึงคุณสมบัติและวิธีการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้าจึงเท่ากับเป็นการศึกษาถึงวิธีการสอนตามหลักพุทธศาสตร์ และสามารถนำหลักการบางอย่างมาประยุกต์ใช้ในปัจจุบันได้ พระพุทธเจ้าทรงมีหลักการทั่วไปในการจัดการเรียนรู้ จนทำให้การสอนของพระองค์ประสบความสำเร็จเพราะมีหลักการสำคัญในการวางแผนและกำหนดแผนการ

^๖ ณรงค์ โวรารเสาวภาคย์, เอกสารประกอบการสอน รายวิชา พุทธวิธีการสอน, (พะเยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา, ๒๕๕๖), หน้า ๒๗.

จัดการเรียนรู้ของพระองค์ โดยทั่วไปแบ่งออกเป็น ๓ หมวดคือ ๑) เกี่ยวกับเนื้อหาที่จะสอน ๒) เกี่ยวกับตัวผู้เรียน และ ๓) เกี่ยวกับตัวผู้สอน^๗ อธิบายโดยสรุปดังนี้ว่า

๑) เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่จะสอน

๑.๑) สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่เข้าใจได้ยาก หรือยังไม่รู้ ไม่เห็น ไม่เข้าใจ ตัวอย่างที่เห็นชัดคืออริยสัจ ซึ่งทรงเริ่มสอนจากความทุกข์ ความเดือดร้อน ปัญหาชีวิต ที่คนมองเห็นและประสบอยู่โดยธรรมดา รู้เห็นประจักษ์กันอยู่ทุกคนแล้ว ต่อจากนั้นจึงสาวหาเหตุที่ยากลึกซึ้ง และทางแก้ไขต่อไป

๑.๒) สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับขั้น และต่อเนื่องกันเป็นสายลง ไป อย่างที่เรียกว่า สอนเป็นอนุพัทพิภพ ตัวอย่างก็คือ อนุพัทพิภพ ไตรสิกขา พุทธโอวาท ๓ เป็นต้น

๑.๓) ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยความจริงให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเอง อย่างที่เรียกว่าประสบการณ์ตรง เช่นทรงสอนพระนันทะที่คิดถึงคู่รักคนงาม ด้วยการทรงพาไปขมนางฟ้า นางอัปสรเทพธิดา ให้เห็นกับตา^๘ เรื่องอาจารย์ทิศาปาโมกข์ให้หมอชีวภททดสอบตนเอง^๙ และเรื่องนามสัทธิตชาก หรือการให้ภิกษุแห่งดูความเปลี่ยนแปลงของดอกบัว เป็นต้น

๑.๔) สอนตรงเนื้อหา สอนตรงเรื่อง คมอยู่ในเรื่อง มีจุดไม่วกวนไขว่ไขว ไม่ออกนอกเรื่อง

๑.๕) สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก ในสมัยที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ สีสุภวัน เขตกรุงโกสัมพี ครั้งนั้นพระพุทธเจ้าทรงหยิบใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบขึ้นมา แล้วรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบที่เราหยิบขึ้นมากับใบที่อยู่บนต้น อย่างไหนจะมากกว่ากัน” ลำดับนั้นภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ใบที่อยู่บนต้นไม้นั้นแลมากกว่า ใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบที่พระองค์ทรงหยิบขึ้นมามีเพียงเล็กน้อย พระพุทธเจ้าข้า”^{๑๐} จึงตรัสว่า สิ่งที่พระองค์ตรัสรู้แต่มิได้ทรงสอน เหมือนใบประดู่ลายในป่า ส่วนที่พระองค์ทรงสอนน้อยเหมือนใบประดู่ลายในพระหัตถ์ และตรัสแสดงเหตุผลในการที่มีได้ทรงสอนทั้งหมดเท่าที่ตรัสรู้ว่า เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่เป็นประโยชน์ มิใช่หลักการดำเนินชีวิตอันประเสริฐ ไม่ช่วยให้เกิดความรู้ถูกต้องที่จะนำไปสู่จุดหมายคือนิพพานได้

๑.๖) สอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาคจะเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวเขาเอง อย่างพุทธพจน์ที่ว่า พระองค์ทรงมีพระเมตตา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย จึงตรัสพระวาจาตามหลัก ๖ ประการคือ

- คำพูดที่จริง ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่ชื่นชอบใจของผู้อื่น ไม่ตรัส
- คำพูดที่จริง ถูกต้อง แต่ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รัก ที่ชอบใจของผู้อื่น ไม่ตรัส

^๗ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธวิธีในการสอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๖๐), หน้า ๓๓-๔๕.

^๘ ดูรายละเอียดใน พ.อ. (ไทย) ๒๕/๒๒/๒๑๐-๒๑๔.

^๙ ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๗๒/๑๒๙.

^{๑๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙/๔๓.

- คำพูดที่จริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น เลือกกาลตรัส
- คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ ถึงเป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น ไม่ตรัส
- คำพูดที่จริง ถูกต้อง แต่ไม่เป็นประโยชน์ ถึงเป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น ไม่ตรัส
- คำพูดที่จริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์ เป็นที่รักที่พอใจของคนอื่น เลือกกาลตรัส^{๑๑}

ลักษณะของพระพุทธเจ้าในเรื่องนี้ คือ ทรงเป็นกาลวาที สัจวาที ภูตวาที อุตถวาที ธรรมวาที วินยวาที

๒) เกี่ยวกับตัวผู้เรียน

๒.๑) รู้ คำนึงถึง และสอนให้เหมาะสมตามความแตกต่างระหว่างบุคคล อย่างในทศพลญาณข้อที่ ๕,๖ เช่น คำนึงถึงจริต ๖ ได้แก่ รากจริต โทสจริต โมหจริต สัทธาจริต พุทธิจริต และวิตกจริต และรู้ระดับความสามารถของบุคคล อย่างที่พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเมื่อก่อนเสด็จออกประกาศพระศาสนาว่า

“สัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีในตาน้อย มีธุลีในตามาก มีอินทรีย์แก่กล้ามีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัวก็มี บางพวกมักไม่เห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัวก็มี มีอุปมาเหมือนในกออูบล ในกอปทุม หรือในกอบอนชริก ดอกอูบล ดอกปทุม ดอกบอนชริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ในน้ำ ดอกอูบลดอกปทุม ดอกบอนชริก บาง ดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ อยู่เสมอน้ำ ดอกอูบล ดอกปทุม ดอกบอนชริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ขึ้นพ้นน้ำ ไม่แต่น้ำ ฉันทใด พระผู้มีพระภาคทรงตรวดดูโลกด้วยพุทธจักขุ ได้เห็นสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีธุลีในตาน้อย มีธุลีในตามาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัวก็มี บางพวกมักไม่เห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัวก็มี ฉะนั้น”^{๑๒}

ต่อจากนั้นได้ยกบัว ๓ เหล่า^{๑๓} ขึ้นมาเปรียบ ในที่นี้จะนำเปรียบเทียบกับบุคคล ๔ ประเภทที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในที่อื่น ดังนี้

บัวเหล่าที่ ๑ บุคคลผู้รู้เข้าใจได้ฉับพลัน แต่พอยกหัวข้อขึ้นมาแสดงเท่านั้นเรียกว่า อุคฆฏัตถุญญ เทียบกับบัวพ้นน้ำ แต่พอรับสัมผัสสัมผัสมีตะวันก็จมน้ำ ณ วันนั้น

บัวเหล่าที่ ๒ บุคคลผู้สามารถรู้เข้าใจได้ ต่อเมื่อกำหนดอธิบายความพิสดารออกไป เรียกว่า วิปจิตถุญญ เทียบกับบัวปริ่มน้ำจกบานต่อวันรุ่งขึ้น

บัวเหล่าที่ ๓ บุคคลผู้พอจะหาทางค่อยชี้แจง แนะนำ ใช้วิธีการยกย่องให้ให้เข้าใจได้ต่อไป เรียกว่า ไนยยะ เทียบกับบัวงามใต้พื้นน้ำ

บัวเหล่าที่ ๔ บุคคลผู้แก้ปัญหา มีดวงตามืดมิด ยังไม่อาจให้บรรลุคุณวิเศษได้ในชาตินี้ เรียกว่า ปทปรมะ เทียบกับบัวจมใต้น้ำ น่าจะเป็นภักษาแห่งปลาและเต่า^{๑๔}

^{๑๑} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธวิธีในการสอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๖๐), หน้า ๓๕.

^{๑๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๙/๑๔.

^{๑๓} ดุรายละเหียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๓/๓๐๘.

๒.๒) ปรับวิธีสอนผ่อนให้เหมาะกับบุคคล แม้สอนเรื่องเดียวกันแต่ต่างบุคคล อาจใช้ต่างวิธี

๒.๓) นอกจากคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลแล้ว ผู้สอนยังจะต้องคำนึงถึงความพร้อม ความสุกงอม ความแก่รอบ แห่งอินทรีย์ หรือ ญาณ ที่บาลีเรียกว่า ปริปากะ ของผู้เรียน แต่ละบุคคลเป็นราย ๆ ไปด้วย ว่าในแต่ละคราว หรือเมื่อถึงเวลานั้น ๆ เข้าควรจะได้เรียนอะไร และเรียนได้แค่ไหนเพียงไร หรือว่าสิ่งที่ต้องการให้เขารู้นั้น ควรให้เขาเรียนได้หรือยัง เรื่องนี้จะเห็นได้ชัดในพุทธวิธีการสอน ว่าพระพุทธเจ้าทรงคอยพิจารณาปริปากะของบุคคล เช่น สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวันอาราม กรุงสาวัตถี ครั้นนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ทรงเกิดความรำพึงขึ้นอย่างนี้ว่า “ธรรมเป็นเครื่องบ่มวิมุตติ๒ของราहुลแก่กล้าแล้ว ทางที่ดี เราพึงแนะนำราहुลในธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะให้ยิ่งขึ้นไป”^{๑๔} ครั้นเมื่อเสด็จไปบิณฑบาต เสวยเสร็จแล้วจึงตรัสชวนพระราहुลให้โดยเสด็จไปพักผ่อนกลางวัน ในป่าอันธวัณ เมื่อถึงโคนไม้แห่งหนึ่ง ก็ได้ประทับนั่งและทรงสอนธรรมด้วยวิธีสนทนา วันนั้นพระราहुลก็ได้บรรลุอรหัตผล^{๑๖}

๓) เกี่ยวกับตัวผู้สอน

๓.๑) ในการสอนนั้น การเริ่มต้นเป็นจุดสำคัญมากอย่างหนึ่ง การเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยในการสอนสำเร็จผลดีเป็นอย่างมาก อย่างน้อยก็เป็นเครื่องดึงความสนใจ และนำเข้าสู่เนื้อหา

๓.๒) การสร้างบรรยากาศในการสอนให้ปลอดโปร่ง เฟิดเฟิบาน ไม่ตึงเครียด ไม่ให้เกิดความอึดอัดใจ และให้เกียรติแก่ผู้เรียน

๓.๓) สอนมุ่งเนื้อหา มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอนเป็นสำคัญ ไม่กระทบตนและผู้อื่น ไม่มุ่งยกตน ไม่มุ่งเสียดสีใคร ๆ

๓.๔) สอนโดยเคารพ คือ ตั้งใจสอน ทำจริง ด้วยความรู้สึกรู้ว่าเป็นสิ่งมีค่า มองเห็นความสำคัญของผู้เรียนและงานสั่งสอน ไม่ใช่สักว่าทำหรือเห็นผู้เรียนโง่เขลา หรือเห็นเป็นชั้นต่ำ ๆ อย่างพระพุทธจริยาที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย คำว่า สีหะ นี้เป็นชื่อของตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า อาการที่ตถาคตแสดงธรรมแก่บริษัท เป็นสีหนาทของตถาคตแท้ คือ ตถาคตแม้จะแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ก็แสดงโดยเคารพ ไม่แสดงโดยไม่เคารพ แม้จะแสดงธรรมแก่ภิกษุณีทั้งหลาย ก็แสดงโดยเคารพ ไม่แสดงโดยไม่เคารพ แม้จะแสดงธรรมแก่อุบาสกทั้งหลาย ก็แสดงโดยเคารพ ไม่แสดงโดยไม่เคารพ แม้จะแสดงธรรมแก่อุบาสิกาทั้งหลาย ก็แสดงโดยเคารพ ไม่แสดงโดยไม่เคารพ แม้จะแสดงธรรมแก่ปุถุชนทั้งหลาย ก็แสดงโดยเคารพ ไม่แสดงโดยไม่เคารพ โดยที่สุดแม้จะแสดงแก่คนขอทานและพรานนก ก็แสดงโดยเคารพ ไม่แสดงโดยไม่เคารพ ข้อนั้นเพราะเหตุไร ภิกษุทั้งหลาย เพราะตถาคตเป็นผู้หนักในธรรม เคารพธรรม”^{๑๗}

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๔, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ, ๒๕๕๙), หน้า ๑๒๐.

^{๑๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๑๖/๔๗๐.

^{๑๖} ดุราละเหียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๑๖-๔๑๙/๔๗๐-๔๗๕.

^{๑๗} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๙๙/๑๖๙.

๓.๕) ใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวล เหมาะสม ไม่หยาบคาย ชวนให้สบายใจ สละสลวย เข้าใจง่าย อย่างที่ว่า พระสมณะโคดม มีพระดำรัสไพเราะ รู้จักตรัสถ้อยคำได้งดงาม มีพระวาจาสุภาพ สละสลวย ไม่มีโทษ ยังผู้ฟังให้เข้าใจเนื้อความได้ชัดเจน

ทั้งนี้ยังมีนักวิชาการได้เสนอแนวคิด เกี่ยวกับเรื่องหลักการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้าไว้ หลายทฤษฎีด้วยกันดังนี้

สุชีพ ปุณฺณานุภาพ ได้กล่าวถึงหลักการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้าไว้ แบ่งเป็น ๓ ประการ พอสรุปได้ดังนี้^{๑๘}

๑) ทรงสอนโดยการปฏิบัติ เป็นการเปลี่ยนหลักคำสอนดั้งเดิมของศาสนาพื้นเมือง อย่างกลับหน้ามือเป็นหลังมือ เช่น ศาสนาพราหมณ์สอนให้ฆ่าสัตว์บูชายัญ แต่พระพุทธเจ้าให้มีความเมตตา กรุณาต่อสัตว์แทน หรือการสอนให้ทรมานตนในการปฏิบัติเพื่อบรรลุคุณธรรมชั้นสูง พระพุทธเจ้าทรงทดลองมาแล้วเห็นว่าไม่ใช่ทางตรัสรู้ ทรงสอนให้ใช้วิธีอื่นที่เรียกว่า ทางสายกลาง เป็นการอบรมกายวาจาใจในทางประพฤติปฏิบัติที่ชอบแทน เป็นต้น

๒) ทรงสั่งสอนโดยการปฏิรูป เป็นการสอนโดยใช้วิธีการดัดแปลงของเก่าที่ยังไม่ดีให้ดีขึ้น หรือของเก่าที่มีความหมายอย่างหนึ่ง แต่นำมาแปลงความหมายเสียใหม่เพื่อให้ตรงกับหลักเหตุผลยิ่งขึ้น เช่น ศาสนาพราหมณ์สอนให้ลงอาบน้ำในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์แล้วจะบริสุทธิ์จากบาปได้ แต่พระพุทธศาสนาให้ตั้งอยู่ในศีลอันเป็นการอาบที่ตัวไม่เปียกแต่ทำให้บริสุทธิ์สะอาดได้ดีกว่าน้ำศักดิ์สิทธิ์ หรือคำสอนเรื่อง พราหมณ์ว่า ได้แก่ผู้ประเสริฐโดยชาติกำเนิด คือเกิดจากการดาบิคาอยู่ในวรรณะพราหมณ์ แต่พระพุทธเจ้าทรงอธิบายใหม่ว่า คนเราไม่เป็นพราหมณ์หรือผู้ประเสริฐเพราะชาติสกุล แต่เป็นผู้ประเสริฐเพราะการกระทำ หรือความประพฤติ เป็นต้น

๓) ทรงสั่งสอนโดย ตั้งหลักขึ้นใหม่ ที่ยังไม่มีสอนในที่อื่น แต่ทรงสอนไปตามหลักสังขธรรมที่ทรงค้นพบ ดังจะเห็นในเรื่องหลักธรรม เรื่องความพ้นทุกข์ที่เรียกว่าอริยสัจ ๔ ประการ เป็นหลักธรรมที่ตั้งขึ้นใหม่อันแสดงให้เห็นชัดทั้งเหตุและผล คือการจะพ้นทุกข์ก็ต้องรู้ว่า อะไรเป็นตัวความทุกข์คือดับอะไร ทำอย่างไร หรือปฏิบัติอย่างไร จึงจะดับทุกข์ได้ เป็นต้น

เสถียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวถึงหลักการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้าไว้ ๗ ประการ พอสรุปได้ดังนี้^{๑๙}

๑) สอนจากสิ่งที่รู้ที่เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจแล้วไปหาสิ่งที่เห็นเข้าใจได้ยาก เนื้อหาต้องเป็นเนื้อหาที่คนฟังเข้าใจง่ายหรือเข้าใจดีอยู่แล้ว ค่อยโยงไปหาเนื้อหาที่เข้าใจยากหรือยังไม่เข้าใจตามลำดับ เช่น การสอนตามหลักอริยสัจ ๔

๒) สอนเนื้อหาที่ลุ่มลึกลงไปตามลำดับหรือสอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับ และความต่อเนื่องกันเป็นสายลงไป

^{๑๘} สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาภูมิบาลวิทยาลัย, ๒๕๓๓).

^{๑๙} เสถียรพงษ์ วรรณปก, **พุทธวิธีการสอนจากพระไตรปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์, ๒๕๔๒).

๓) ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟัง หรือได้ทดลองปฏิบัติจริง อย่างนี้เรียกว่าสอนด้วยประสบการณ์ตรง

๔) สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง ตรงประเด็น คมอยู่ในเรื่อง มีจุด ไม่วกวน ไม่ไขว้เขว ไม่ออกนอกเรื่องโดยไม่มีอะไรเกี่ยวข้องในเนื้อหา หรือที่เรียกว่าสอนตรงเนื้อหา

๕) สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้

๖) สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก

๗) สอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาจะเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวเขาเอง

ประธาน ทองภักดี ได้กล่าวถึงหลักการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้าไว้ ๓ ประการ พอสรุปได้ดังนี้

๑) สอนเท่าที่ควรจะรู้

๒) สอนอย่างมีเหตุผล

๓) สอนอย่างรับรองผล^{๒๐}

โดยสรุปหลักการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า มุ่งสอนจากสิ่งที่รู้ที่เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจแล้วไปหาสิ่งที่เห็นเข้าใจได้ยาก สอนเนื้อหาที่ลุ่มลึกลงไปตามลำดับหรือสอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับ และความต่อเนื่องกันเป็นสายลงไปถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยของจริง สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง ตรงประเด็น ไม่วกวน ไม่ออกนอกเรื่องโดยไม่มีอะไรเกี่ยวข้องในเนื้อหา หรือที่เรียกว่าสอนตรงเนื้อหา สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้ สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ และสอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาจะเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวผู้เรียนเอง

๓.๑.๑ ปรัชญาพื้นฐานการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า

ในการดำรงชีวิตมนุษย์ ความขัดข้องแปรปรวน ความเดือดร้อนลำบาก ความเจ็บปวด ความสูญเสีย ความพลัดพราก และปัญหาชีวิต เป็นสิ่งที่มิอยู่ มนุษย์จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องไม่ว่าจะต้องการหรือไม่ จะยอมรับหรือไม่ยอมรับ หรือจะเป็นหน้าหนีอย่างไรก็ตาม เมื่อเป็นเช่นนี้ มนุษย์ต้องยอมรับความจริง และพร้อมที่จะจัดการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นให้ดีที่สุด

ชีวิตที่เป็นอยู่อย่างดีและมีความสุขที่สุด คือ ชีวิตที่กล้ารับรู้ต่อปัญหาทุกอย่าง ตั้งทัศนคติที่ถูกต่อปัญหาเหล่านั้น และจัดการแก้ไขด้วยวิธีที่ถูกต้อง การหลีกเลี่ยงที่จะรับรู้ก็ดี การวาดภาพให้เป็นอย่างที่ดีที่ชอบก็ดี เป็นการปิดตาหรือหลอกตนเอง ไม่ช่วยให้พ้นจากความทุกข์ ไม่เป็นการแก้ปัญหาและพบกับความสุขอย่างแท้จริง เป็นการฝงเอาความกลัว เชื่อแห่งความทุกข์เข้าไว้ในจิตใจ

ความทุกข์ เกิดจากตัณหา และ ตัณหาเกิดจากความไม่รู้ ไม่เข้าใจ ไม่มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น มีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายไม่ถูกต้อง เรียกว่า อวิชชา เป็นเหตุให้ไม่จัดการกับสิ่งนั้นๆ

^{๒๐} ประธาน ทองภักดี , **พุทธวิธีสอน**, (กรุงเทพมหานคร: อักษรสาสน์, ๒๕๑๔), หน้า ๒๙-๓๔.

ตามที่ควรจะเป็นโดยเหตุผลที่บริสุทธิ์ การแก้ปัญหาหรือแก้ความทุกข์คือต้องแก้วิชา คือความไม่รู้ และสร้างวิชาให้เกิดขึ้น โดยนัยนี้ การกิจสำคัญของการศึกษาก็คือการฝึกอบรมบุคคลให้พัฒนาปัญญา ให้เกิดความรู้ความเข้าใจในข้อเท็จจริงและสภาวะของสิ่งทั้งหลาย มีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลาย อย่างถูกต้อง ปฏิบัติและจัดการกับสิ่งทั้งหลายตามที่ควรจะเป็น เพื่อให้เป็นประโยชน์ทั้งต่อตน คือมีชีวิตอยู่อย่างสำเร็จผลดีที่สุด มีจิตใจเป็นอิสระ มีสุขภาพจิตที่สมบูรณ์ และเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น สามารถช่วยสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่ชนทั้งหลายที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคมได้ ดังนี้

๑) การกิจสำคัญของการศึกษา ได้แก่ การช่วยเหลือให้บุคคลเกิดทัศนคติที่ถูกต้อง คือรู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น ให้เกิดเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและสังคม ไม่ให้มองเห็นและจัดการสิ่งทั้งหลายตามอำนาจของกิเลสตัณหา

๒) ทัศนคติที่ถูกต้อง และความสามารถจัดการดังกล่าวนี้เกิดขึ้นได้ด้วยการพัฒนาปัญญา และปัญญาเป็นความรู้ความเข้าใจที่เกิดขึ้นในตัวบุคคลนั่นเองเท่านั้น ผู้อื่นจะนำมายึดเยียดให้หรือบังคับให้รับเข้าไ่มได้

๓) ในเมื่อปัญญาต้องเกิดจากความรู้ความเข้าใจที่พัฒนาขึ้นในตัวบุคคลเอง การกิจของผู้สอนและให้การศึกษาทั้งหลาย จึงเป็นเพียงผู้ชี้ทางหรืออำนวยความสะดวก ช่วยให้ผู้เรียนหรือผู้รับการศึกษาอบรม ดำเนินเข้าสู่ปัญญาสิ่งที่ดีที่สุดที่ผู้สอนที่ดีจะได้ก็คือ ตั้งใจช่วยเหลือพยายามสรรหาอุปาย กลวิธี และอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่จะมาช่วยผู้เรียนให้เข้าถึงปัญญาอย่างได้ผลดีที่สุด อย่างที่สำนวนบาลีเรียกว่า เป็นกัลยาณมิตร

๔) โดยเหตุผลเดียวกัน ในระบบการศึกษาเช่นนี้ ผู้เรียนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นผู้สร้างปัญญาให้เกิดแก่ตน จึงต้องเป็นผู้มีส่วนร่วมและเป็นผู้ได้ลงมือกระทำให้มากที่สุดเท่าที่ช่วยให้ตัวเองเกิดปัญญานั้นขึ้นได้ และโดยนัยนี้ ความสามารถ ความถนัด อุปนิสัยต่าง ๆ ของผู้เรียนจึงเป็นสิ่งที่ผู้สอนต้องคำนึงอย่างสำคัญ เพื่อจัดสภาพการเรียนและกลวิธีต่าง ๆ เป็นต้น ให้ผู้เรียนเรียนอย่างได้ผลดีที่สุด

๕) ในเมื่อปัญญาเป็นของยึดเยียดบังคับให้รับเอาไม่ได้ การเรียนการสอนจึงต้องใช้วิธีการแห่งปัญญา คือ ผู้เรียนต้องเป็นอิสระในการใช้ความคิด และในการที่จะซักถามโต้ตอบสืบเสาะค้นหาความจริงต่าง ๆ ให้ได้รับความรู้ความเข้าใจในตน ในระบบการศึกษาแบบนี้จึงมีการปฏิบัติอย่าง กาลามสูตร ไม่มีการบังคับให้เชื่อ ความเชื่อหรือความศรัทธาในระบบการศึกษานี้ หมายถึงความเชื่อมั่นในหลักการ วิธีการและสมมติฐานต่าง ๆ ที่ตนได้ตั้งขึ้น โดยมีเหตุผลเป็นฐานรองรับอย่างเพียงพอแล้วว่าจะนำไปดำเนินไปสู่จุดหมายอย่างแท้จริง และเป็นสิ่งที่จะพิสูจน์ได้ต่อไปตามลำดับในระหว่างดำเนินไปสู่เป้าหมายนั้น^{๒๑}

โดยสรุปแล้วปรัชญาพื้นฐานการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า ประกอบด้วย ๑) ปัญญาเป็นสิ่งสร้างสรรค์ขึ้นภายในตัวผู้เรียนเอง ๒) ผู้สอนทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร ช่วยชี้แนะทางการเรียน ๓) วิธีสอน อุปาย และกลวิธีต่าง ๆ เป็นสื่อหรือเป็นเครื่องผ่อนแรงการเรียนการสอน และ ๔) อิสระภาพในทางความคิด เป็นอุปกรณ์สำคัญในการสร้างปัญญา

^{๒๑} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธวิธีในการสอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๖๐), หน้า ๓-๔.

๓.๑.๒ จุดมุ่งหมายการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า

จุดมุ่งหมายในการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า คำสั่ง (โอวาท) และคำสอน (อนุสาสนี) ของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า พระธรรมวินัย เหล่านั้น คำสั่งสอนที่ให้อยู่ในความดี และให้ชำระใจให้บริสุทธิ์จากกิเลส จัดเป็น “พระธรรม” คำสั่งสอนที่ห้ามไม่ให้ทำความชั่วทางกาย วาจา จัดเป็น “พระวินัย” และเมื่อพระธรรมวินัยยังเป็นไปอยู่ตราบไต่พระพุทธานุสาสนาชื่อว่าดำรงอยู่ได้ตราบนั้น ดังปรากฏในโอวาทปาฏิโมกข์ หรือหลักการสำคัญของการสั่งสอนที่ว่า สพฺพปาปสฺส อภินิเวสโก กุสฺสสุปฺปสมฺปทา สจฺจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธานุสาสนํ^{๒๒} การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว นี่คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^{๒๓}

จุดมุ่งหมายในการสอน พระองค์ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายเมื่อแรกส่งไปประกาศพระพุทธศาสนาว่า

“จรฺถ ภิกฺขเว จาริกํ พหุชนหิตาย โลกานุกมฺปาย อตฺถาย
หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानํ มา เอเกน ทว อคฺมิตถ.....ฯ”^{๒๔}

“ภิกษุทั้งหลายพวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่อ อนุเคราะห์ชาวโลกเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่หยาตเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูปจงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุดจงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีธูลีในตาน้อย มีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรมฯ”^{๒๕}

สิ่งที่พระพุทธเจ้าสอน คือ ความจริงที่เป็นประโยชน์ ใช้แก่ทุกชีวิต นำไปสู่จุดหมาย ก็ควรจะพูดถึงประโยชน์และจุดหมายด้วย ลักษณะทั่วไปของพุทธศาสนาประการหนึ่ง ก็คือเป็นเรื่องของการดำเนินชีวิต หรือหลักการและวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าสู่จุดหมาย ที่นี้ จุดหมายในทางพระพุทธศาสนาเราก็เรียนกันมาว่ามี ๓ ประการ เรียกว่า อตฺถะ อตฺถะ ๓ ประการ นี้ ถ้าจะแบ่งตามระดับก็คงจะได้เป็น ๓ อย่าง คือ

- ๑) ทิฏฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ปัจจุบัน, ประโยชน์ในโลกนี้, ประโยชน์ขั้นต้น
- ๒) สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์เบื้องต้น, ประโยชน์ในภพหน้า, ประโยชน์ขั้นสูงขึ้นไป
- ๓) ปรมัตถะ ประโยชน์สูงสุด, จุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน^{๒๖}

ทิฏฐธัมมิกัตถะ ก็คือ ประโยชน์ปัจจุบัน หรือประโยชน์อย่างที่เราเห็น ๆ เพราะทิฏฐธัมมะแปลว่า เรื่องที่เห็น ๆ กันอยู่ เรื่องที่มองเห็นได้ในแง่กาละ ก็คือปัจจุบัน หรือถ้าพูดในแง่ของเรื่องราวก็คือเรื่องทั่ว ๆ ไป เรื่องการดำเนินชีวิต การเป็นอยู่ที่ปรากฏ เรื่องทางวัตถุที่เห็นกันได้ สภาพภายนอก

^{๒๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓.

^{๒๓} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๓/๙๐.

^{๒๔} วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/๔๙.

^{๒๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๔, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ, ๒๕๕๙), หน้า ๑๑๐.

เช่น การมีปัจจัย ๔ มีอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย มีฐานะ มีลาภ มีเกียรติ มียศ มีสรรเสริญ เรื่องชีวิตคู่ครอง ความมีมิตรไมตรี อะไรต่าง ๆ ในชีวิตปัจจุบันนี้ ในชีวิตที่มองเห็น ๆ กันอยู่ นี่เป็นประโยชน์ปัจจุบัน ซึ่งพระพุทธศาสนาสอน ว่าเป็นจุดหมายประการหนึ่งในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ หรือการปฏิบัติตามธรรมในพระพุทธศาสนา

สัมปรายภพก็คือ ประโยชน์ที่เลยออกไปหรือต่อออกไป สัมปราย แปลว่า เลยออกไป ก็หมายถึงเบื้องหน้า เลยออกไปไกล ๆ ก็คือ ภพหน้าชาติหน้า จะไปเกิดที่ดี ๆ ไม่ไปเกิดที่ชั่ว ๆ นี่เป็นประโยชน์หรือเป็นจุดหมายขั้นสัมปรายะ หรือถ้าไม่มองไกลมากอย่างนั้น ก็ได้แก่สิ่งที่เป็นหลักประกันชีวิตในเบื้องหน้าหมายถึงสิ่งที่ลึกเข้าไปทางจิตใจ คือ พ้นจากเรื่องทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม การมีฐานะ ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ ขึ้นภายนอกแล้วก็มาถึงเรื่องจิตใจ เรื่องคุณธรรมต่าง ๆ การที่จะมีจิตใจที่สุขสบาย ซึ่งท่านบอกว่าต้องมีสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ มีศรัทธา มีความประพฤติดีซึ่งทำให้มั่นใจตนเอง มีศีล มีจาคะ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีสุตะ มีความรู้ได้เล่าเรียนศึกษาและมีปัญญา มีความเข้าใจรู้จักสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง อะไรพวกนี้ นี่เป็นสิ่งที่ลึกซึ้งเข้าไปในจิตใจ ซึ่งเมื่อมีแล้วก็ เป็นเครื่องรับประกันชีวิตในเบื้องหน้าได้ทีเดียวว่า คติชีวิตจะเป็นไปในทางที่ดี นี่ก็เป็นจุดหมายประการหนึ่งในทางพุทธศาสนา ยกตัวอย่างเรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล สมัยหนึ่ง พระเจ้าปเสนทิโกศล ทาง เสดวยมากจนกระทั่งอ้วนอืดอืด พระพุทธเจ้าก็ทรงตกเตือน พระเจ้าปเสนทิโกศลถึงกับได้ทูล พระพุทธเจ้าว่าพระองค์นี้ทรงอนุเคราะห์ข้าพระองค์ ไม่เฉพาะเรื่องสัมปรายภพเท่านั้น ทรงอนุเคราะห์แม้แต่ในเรื่องทิฐฐัมมิกัตถะด้วย

ปรมัตถะ ก็คือประโยชน์สูงสุด ถ้าพูดกันง่าย ๆ ก็คือเรื่องนิพพาน หรือความมีใจเป็นอิสระ ความมีจิตหลุดพ้น มีจิตใจปลอดโปร่งผ่องใสเบิกบานอยู่ได้ตลอดเวลา เพราะปราศจากกิเลส

จุดหมายนี้แบ่งเป็น ๓ อย่าง หรืออาจจะเรียกได้ว่าเป็น ๓ ระดับ ซึ่งอยู่ในวงหรือขอบเขตของพระพุทธศาสนา เป็นลักษณะทั่วไปอย่างหนึ่ง ซึ่งช่วยให้ได้ระมัดระวังว่าเราจะสอนหรือแสดงหลักการของพระพุทธศาสนานั้น ไม่ใช่จะต้องจำกัดเอาอย่างเดียว เมื่อใครพูดถึงเรื่องระดับอื่น ประโยชน์ระดับอื่นแล้ว ไม่ยอมรับเลย บอกว่าอันนี้ไม่ใช่พุทธศาสนา มิใช้อย่างนั้น พระพุทธศาสนาครอบคลุมได้ทั้ง ๓ ระดับอย่างนี้ อนึ่ง ถ้าหากจะไม่แบ่งในแง่ระดับ จะแบ่งในแง่ประโยชน์ หรือจุดหมายที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์เป็นด้าน ๆ ท่านก็แบ่งไว้อีก บอกว่าประโยชน์มี ๓ อย่าง หรืออัตถะ ๓ อย่าง คือ

๑. อัตตัตถะ ประโยชน์ตน

๒. ปรัตถะ ประโยชน์ผู้อื่น

๓. อุภยัตถะ ประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย หรือ ประโยชน์ร่วมกัน

คำสอนประเภทนี้ก็มีเน้นอยู่มากมายในพระไตรปิฎก เช่น เน้นเรื่องการไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เบียดเบียนผู้อื่นก็แน่ละ แลไม่เบียดเบียนตนอีกด้วย พระพุทธศาสนาย้ำ ซึ่งอันนี้เป็นลักษณะที่แปลก บางทีเราไม่ได้สังเกต ท่านให้มองตัวเราไม่ใช่ในแง่ตัวตน แต่มองเป็นชีวิตหนึ่ง เหมือนกับชีวิตทั้งหลาย ชีวิตคนอื่นเราไม่เบียดเบียนฉันใด ตัวเราในฐานะที่เป็นชีวิตหนึ่งซึ่งใกล้ชิดที่สุด ต้องรับผิดชอบก่อน เราไม่ควรเบียดเบียนเหมือนกัน แม้แต่การจำกัดความ ความเป็นพาลเป็นบัณฑิต อะไรนี้ ท่านก็ให้มองดูที่การเบียดเบียนตน เบียดเบียนผู้อื่นหรือไม่ ต่อจากนั้นก็ขยายออกไปในระดับปรัตถะอย่างกว้าง

สำหรับพระภิกษุสงฆ์ สำหรับผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา คำว่า ‘ปรีตยะ’ นี้ก็จะขยายออกมาในรูปที่ว่า พุทธนิตาย พุทธนุสสาย เพื่อประโยชน์แก่พุทธชน เพื่อความสุขแก่พุทธชน ซึ่งคติเรื่องประโยชน์สุขแก่พุทธชนนี้มากมายเหลือเกินในพระไตรปิฎก เช่นว่า พรหมจรรย์หรือพรหมจริยะนี้มีอยู่ยั่งยืนเพื่ออะไร ก็เพื่อประโยชน์สุขของพุทธชน พระพุทธเจ้าส่งสาวกออกประกาศพระศาสนา ก็เพื่อประโยชน์สุขแก่พุทธชน การกระทำเพื่อประโยชน์สุขของพุทธชนนี้ก็คือ เรื่องปรีตยะในระดับสำหรับผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับสังคม หรือประโยชน์ที่กว้างไกลออกไป นี่ก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับจุดหมาย

พระพุทธเจ้าทรงเน้นการช่วยเหลือคนที่มารับคำสั่งสอนเป็นสำคัญ มีพระประสงค์ให้มนุษย์ที่ยังเวียนว่ายอยู่ในกองกิเลส ได้หลุดพ้นจากกองทุกข์ หรือดำรงชีพออย่างเป็นสุข ตามอรรถาพของตน^{๒๗} ดังนั้น การวางเนื้อหาการสอนจึงได้ทรงจัดไว้เป็น ๒ ระดับ ระดับ โลภียะ ซึ่งเป็นละกิเลสอย่างหายาบ ได้แก่ เว้นชั่ว ทำดี ทำใจให้บริสุทธิ์ พอที่จะมีความสุขสงบในชีวิตประจำวันได้วันนี้ ส่วนโลกุตระนั้น เป็นการมุ่งไปสู่ความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงซึ่งได้แก่การบรรลุพระนิพพาน

ดังนั้นจุดหมายในการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า เป็นการศึกษาในพระพุทธศาสนา โดยการนำหลักการคำสอนในทางพระพุทธศาสนามาใช้เป็นแนวทางในการจัดการศึกษา เพราะพระพุทธศาสนากับการศึกษาเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน พระพุทธศาสนามีระบบการศึกษาที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง คือการศึกษาในภาคทฤษฎีที่เรียกว่าปริยัติ และการศึกษาในภาคปฏิบัติจนเกิดผลที่เรียกว่าปฏิเวธ^{๒๘}

โดยสรุปจุดหมายในการสอนของพระพุทธศาสนา จึงหมายถึง การสร้างประโยชน์ ความเกื้อกูลและความสุขแก่พุทธชน (พุทธนิตาย พุทธนุสสาย) และเกื้อกูลต่อสังคมโลก (โลกานุกมปาย)^{๒๙}

๑) อุตถายะ เพื่อประโยชน์ คือ พระธรรมจะนำคุณค่าที่เป็นจุดหมายของชีวิตมาสู่ผู้ปฏิบัติ ๓ ลักษณะ คือ ทิฐฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ขั้นต้น เช่น ความมีสุขภาพดี มีทรัพย์สินเงินทอง มีครอบครัวที่มั่นคงผาสุกและเป็นที่ยอมรับในสังคม, สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์เบื้องต้น เช่น ความสุขทางจิตใจ ความภูมิใจ มั่นใจในชีวิต, และปรมัตถะ ประโยชน์อย่างสูงสุด ซึ่งเป็นเป้าหมายของพระพุทธศาสนา ได้แก่ มรรคผล นิพพาน ซึ่งคนสามารถสัมผัสได้ทั้งในโลกนี้และในโลกต่อไป

๒) หิตายะ เพื่อเกื้อกูล คือ พระธรรมจะช่วยส่งเสริมสนับสนุนให้คุณค่า คุณธรรมที่ดีงามด้านอื่นๆ ให้เกิดขึ้น ช่วยป้องกันและบรรเทาสิ่งที่ไม่ดีไม่ให้เกิดขึ้น กล่าวคือ สร้างสภาพที่เหมาะสมและความดีของชีวิตด้านอื่น ๆ ให้สูงขึ้น

๓) สุขายะ เพื่อสุข ธรรมที่เป็นประโยชน์อันมีลักษณะเกื้อกูลนั้น จะต้องออกผลมาในรูปของความสุกสันต่าง ๆ เป็นสำคัญ พระธรรมที่ทรงสั่งสอน จึงอำนวยความสะดวก ให้เกิดแก่ผู้ปฏิบัติตามสมควรแก่องค์ธรรมนั้น ๆ

^{๒๗} สุมน อมรวิวัฒน์, การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๔.

^{๒๘} พระครูสิริสุตานุยุต, เอกสารประกอบการสอนรายวิชา ศีลภาวนาในพระไตรปิฎก, (ลำพูน: ฌัณพลการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๒๗.

^{๒๙} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พุทธวิธีการสอน, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๕-๗.

๓.๑.๓ หลักการวิเคราะห์ธรรมชาติผู้เรียนของพระพุทธเจ้า

การรู้จักธรรมชาติของผู้เรียนเป็นสิ่งที่จำเป็นประการแรกที่ผู้สอนควมให้ความสำคัญ เพราะการวิเคราะห์ผู้เรียนในด้านความแตกต่างระหว่างบุคคลนี้ จะเป็นข้อมูลในการวางแผนการจัดการเรียนรู้ให้เหมาะสมกับผู้เรียนและเกิดประโยชน์สูงสุดต่อการจัดการเรียนรู้

ในพระพุทธศาสนาเชื่อว่ามนุษย์มีความแตกต่างกันออกไปในด้านต่าง ๆ เป็นเพราะผลของกรรมที่ได้ทำแล้วในอดีตส่งผลมาถึงปัจจุบันให้จำแนกแบ่งส่วนมนุษย์ออกไปตามผลของกรรมนั้นเอง กรรมจึงเป็นเหตุและที่มาของความแตกต่างระหว่างบุคคล

กรรม หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาทางกายก็ตาม ทางวาจาก็ตาม ทางใจก็ตาม และได้จำแนกชนิดของคำเป็น ๒ ประเภทดังนี้^{๓๐}

๑) อกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล กรรมชั่ว การกระทำที่ไม่ดี ไม่ฉลาด ไม่เกิดจากปัญญา ทำให้เสื่อมเสียคุณภาพชีวิต หมายถึงการกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะและโมหะ

๒) กุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล กรรมดี การกระทำที่ดี ฉลาด เกิดจากปัญญา ส่งเสริมคุณภาพของชีวิตจิตใจ หมายถึงการกระทำที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ

ฉะนั้นการที่คนในสังคมมีรูปร่างหน้าตาดีหรือ สวยงามแตกต่างกันไป มีฐานะแตกต่างกันไป มีบุคลิกดีเลวแตกต่างกันออกไป ที่เป็นดังนั้นทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นเพราะผลของกรรมจริงอยู่ความแตกต่างกันของคนเราดังที่ว่ามานั้น แม้ทางโลกจะเห็นเป็นอย่างไรก็ตาม แต่ในทางศาสนาพระเจ้าตรัสว่ากรรมเป็นผู้จำแนกสัตว์ให้ดีเลว ดังปรากฏเป็นพุทธภาษิตว่า

“สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัยกรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน”^{๓๑}

เพราะเหตุนี้ ผลของการกระทำและวิถีทางของการดำเนินชีวิตแต่ละบุคคล จึงมีอิทธิพลต่อความแตกต่างระหว่างบุคคล ทั้งที่เป็นกุศลกรรม (กรรมดี) ซึ่งจะส่งผลให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีทั้งทางกาย วาจา และจิตใจ ส่วนที่เป็นอกุศลกรรม (กรรมชั่ว) ก็ส่งผลในด้านลบ ทำให้มีความติดขัด ชีวิตไม่ราบรื่นในทุกด้าน หากความสุขสบายมิได้ ดังที่กล่าวมานี้ธรรมชาติความแตกต่างของแต่ละบุคคลนั้นย่อมมีผลมาจากกรรม (การกระทำ) ทั้งสิ้น

ก. การวิเคราะห์ธรรมชาติผู้เรียนของพระพุทธเจ้าตามแนวจิต ๖

การวิเคราะห์ความแตกต่างระหว่างบุคคลตามแนวแนวจิต ๖ ได้จำแนกความแตกต่างระหว่าง บุคคลตามจิต ๖ การรู้จักบุคคลที่จะสอน เป็นหลักการสำคัญอันดับแรก เพราะในการสอนที่จะทำให้เขาจดจำและฝังใจในคำสอนได้นั้น ผู้สอนจะต้องรู้จักบุคคลที่จะรับการสอนก่อนว่าเขาต้องการอะไร หรือจำเป็นจะต้องได้อะไร วิธีการสอนประการแรกของพระพุทธเจ้าก็เป็นเช่นเดียวกันคือพระองค์จะทรงตรวจดูผู้ที่จะสอนมีพื้นเพทางจิตใจเป็นอย่างไรซึ่งพื้นเพทางจิตใจนี้ เรียกว่า “จิต” มีอยู่ ๖ ประเภท ด้วยกันดังนี้

^{๓๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๔, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ, ๒๕๕๙), หน้า ๖๐.

^{๓๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๕๐.

๑) รากจิริต ได้แก่ คนรักสวयरักงามมีความโน้มเอียงในทางรักใคร่ มีปกตินิสัยหนักไปทาง
รากะ รักสวयरักงาม ละมุนละไม ชอบสิ่งที่สวยงาม เสี่ยงเพราะ ๆ กลิ่นหอม ๆ รสอร่อย ๆ สัมผัสที่นุ่ม
ละมุน และจิตใจจะยึดเกาะกับสิ่งเหล่านั้นได้เป็นเวลานาน

๒) โทสะจิริต ได้แก่ คนประเภทใจร้อนฉุนเฉียว มีความโน้มเอียงในทางโกรธเคือง มีปกติ
นิสัยหนักไปทางโทสะ ใจร้อน วู่วาม หงุดหงิดง่าย อารมณ์รุนแรง โผงผาง เจ้าอารมณ์

๓) โมหจิริต ได้แก่ คนประเภทโง่ ฉลาดน้อย ขาดปฏิภาณไหวพริบ มีความโน้มเอียง
ในทางลุ่มหลง มีปกตินิสัยหนักไปทาง โมหะ เกลา เชื่องซึม เชื้อคนง่าย งมงาย ขาดเหตุผล มองอะไร
ไม่ทะลุปรุโปร่ง

๔) วิตักกจิริต ได้แก่ คนประเภทคิดมาก เป็นพวกมีปมด้อย มีความโน้มเอียงในทางคิดมาก
มีปกตินิสัยหนักไปทางฟุ้งซ่าน คิดเรื่องนี้ทีี่เรื่องนั้นทีี่ เปลี่ยนไปเปลี่ยนมา ไม่สามารถยึดเกาะกับเรื่อง
ใดเรื่องหนึ่งได้นาน ๆ

๕) สัทธาจิริต ได้แก่ คนประเภทเชื่อง่าย มีความโน้มเอียงในทางเชื่อง่าย มีปกตินิสัยหนัก
ไปทางศรัทธา น้อมใจเชื่อ เลื่อมใสได้ง่าย ซึ่งถ้าเลื่อมใสในสิ่งที่ถูกก็ยอมเป็นคุณ แต่ถ้าไปเลื่อมใสในสิ่ง
ที่ผิดก็ยอมเป็นโทษ

๖) พุทธิจิริต ได้แก่ คนประเภทฉลาด รู้จักใช้ความคิดและรักเหตุผล มีความโน้มเอียง
ในทางปัญญา มีปกตินิสัยหนักไปทางชอบคิด ชอบพิจารณาด้วยเหตุผลอย่างลึกซึ้ง ชอบใช้ปัญญา
พิจารณาตามความเป็นจริง ไม่เชื่ออะไรโดยไม่มีเหตุผล

กัมมัญฐานที่สอดคล้องกับจิริตทั้ง ๖ ดังนี้^{๓๒}

๑) อสุภกรรมฐาน (พิจารณาของไม่งาม) เหมาะกับคนรากจิริต (รักสวयरักงาม)

๒) อัปปมัญญา หรือพรหมวิหาร ๔

๓) เหมาะกับคนโทสะจิริต (ใจร้อน)

๔) อานาปานสติที่กำหนดลมหายใจเข้าออก เหมาะกับคนโมหจิริต (เชื่องซึม) และคนวิ
ตักกจิริต (ช่างกังวล)

๕) พุทธานุสติที่ถาวรานาพุทโธ เหมาะกับคน สัทธาจิริต (เชื่อง่าย)

๖) มรณสติ (ระลึกถึงความตาย) อุปาสมานุสติ (ระลึกถึงความสงบ) เหมาะกับคน พุทธิ
จิริต (ใฝ่รู้)

ข. การวิเคราะห์ธรรมชาติผู้เรียนของพระพุทธเจ้าตามแนวบุคคล ๔

การวิเคราะห์ความแตกต่างระหว่างบุคคลตามแนวบุคคล ๔ ได้จำแนกความแตกต่าง
ระหว่างบุคคลเป็น ๔ ประเภทได้แก่^{๓๓}

๑) บุคคลผู้รู้เข้าใจได้ฉับพลันแต่พอยกหัวข้อขึ้นแสดงเท่านั้น เรียกว่า อุกมภูติปัญญา เทียบ
กับบัวพืชน้ำแต่พอรับสัมผัสสรีรมีตะวันก็เงิบบาน ณ วันนั้น

^{๓๒} พระราชวรมุนี (ประยูร ธมมจิตโต), พุทธจักร "ปฏิรูปการเรียนรู้สู่สหัสวรรษใหม่",
(กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๒-๒๘.

^{๓๓} ดุรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๓/๓๐๘.

๒) บุคคลผู้สามารถรู้เข้าใจได้ต่อเมื่อท่านอธิบายความพิสดารออกไป เรียกว่า วิปจิตัญญู เทียบกับบัวปริ่มน้ำจากบานต่อวันรุ่งขึ้น

๓) บุคคลผู้พอจะหาทางค่อยชี้แจงแนะนำใช้วิธีการยกเยื้อง ให้เข้าใจต่อ ๆ ไป เรียกว่า ไนยยะ เทียบกับบัวงามใต้พื้นน้ำ จักบาน ในวันต่อ ๆ ไป

๔) บุคคลผู้อัปจนปัญญามืดดวงตามืดมิดยังไม่อ่านให้บรรลुकุณวิเศษได้ในชาตินี้ เรียกว่า ปทปรมะ เทียบกับบัวจมใต้น้ำน่าจะเป็นภักษาแห่งปลาและเต่า

๓.๑.๔ รูปแบบการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า

๑) รูปแบบวิธีการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า

รูปแบบวิธีการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า มีหลายแบบหลายด้วยกัน จากการศึกษา ค้นคว้าพบว่าวิธีการจัดการเรียนรู้ที่พระพุทธเจ้าใช้ในการสอนของพระองค์ ที่น่าสังเกตหรือพบบ่อย ได้แก่พุทธวิธีดังต่อไปนี้

๑.๑) แบบสากัจฉา หรือสนทนา วิธีนี้น่าจะเป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยไม่น้อยกว่าวิธีใด ๆ โดยเฉพาะในเมื่อผู้มาเฝ้าหรือส่งพบนั้น ยังไม่ได้เลื่อมใสศรัทธาในพระศาสนา ยังไม่รู้ไม่เข้าใจ หลักธรรมในการสนทนา พระพุทธเจ้ามักจะส่งเป็นฝ่ายถามนำคู่สนทนาเข้าสู่ความเข้าใจธรรมและความเลื่อมใสศรัทธาในที่สุด แม้ในหมู่พระสาวก พระพุทธเจ้าก็ทรงใช้วิธีนี้อยู่น้อย และทรงส่งเสริมให้พระสาวกสนทนาธรรมกัน อย่างใน มงคลสูตร^{๓๔} ว่า “กาเลน ธมมสากัจฉา เอตมมัลลุตตม” การสนทนาธรรมตามกาลนี้เป็นมงคลอันสูงสุด

๑.๒) แบบบรรยาย วิธีสอนแบบนี้ น่าจะส่งใช้ในที่ประชุมใหญ่ในการแสดงธรรม ประจำวัน ซึ่งมีประชาชนหรือพระสงฆ์จำนวนมาก และส่วนมากเป็นผู้มีพื้นความรู้ความเข้าใจกับมีความรู้เริ่มใสศรัทธาอยู่แล้ว มาฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติมและหาความสงบสุขทางจิตใจ นับได้ว่าเป็นคนประเภทและระดับใกล้เคียงกัน พอจะใช้วิธีบรรยายอันเป็นแบบกว้าง ๆ ได้ ลักษณะพิเศษของพุทธวิธีการสอนแบบนี้ ในพระไตรปิฎกแสดงว่าทุกคนที่ฟังพระพุทธเจ้าแสดงธรรมอยู่ในที่ประชุม นั้น แต่ละคนรู้สึกว่พระพุทธเจ้าตรัสอยู่กับตัวเองโดยเฉพาะ ซึ่งนับว่าเป็นความสามารถอัศจรรย์อีกอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า

๑.๓) แบบตอบปัญหา ผู้ที่มาถามนั้น นอกจากผู้ที่มีความสงสัย ช้องใจในข้อธรรมต่าง ๆ แล้วโดยมากเป็นผู้ที่นับถือลัทธิศาสนาอื่น บ้างก็มาถามเพื่อต้องการรู้คำสอนทางฝ่ายพระพุทธศาสนา หรือเทียบเคียงกับคำสอนในลัทธิของตน บ้างก็มาถามเพื่อลองภูมิ บ้างก็เตรียมมาเพื่อข่มปราบให้จน หรือให้ได้รับความอับอาย ในการตอบพระพุทธเจ้าทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหา และใช้วิธีตอบให้เหมาะสมกัน ปรากฏใน สังคิตสูตร^{๓๕} ว่าด้วยเรื่องปัญหาพยากรณ์ ๔ พระพุทธเจ้าได้แยกประเภทของปัญหาไว้ตามลักษณะวิธีตอบเป็น ๔ อย่าง ดังนี้

๑.๓.๑) เอกังสพยากรณ์ปัญหา (ปัญหาที่ควรตอบโดยนัยเดียว) กล่าวคือ ปัญหาที่ฟังตอบตรงไปตรงมาตายตัว พระอรธรรกถาจารย์ยกตัวอย่าง เช่น ถามว่า “จักขุ เป็นอนิจจังหรือไม่” ฟังตอบตรงไปตรงมาว่า “ถูกแล้ว”

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน พ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๖๑-๒๗๒/๕๖๑-๕๖๓.

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๑.

๑.๓.๒) ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา (ปัญหาที่ควรตอบโดยย้อนถาม) กล่าวคือปัญหาที่ย้อนถามแล้วจึงแก้ ตัวอย่างเช่น ถามว่า “โสดะก็เหมือนจักขุหรือ” พระพุทธเจ้าจึงย้อนถามก่อนว่า “ที่ถามนั้นหมายถึงเงใด” ถ้าเขาว่า “ในแง่เป็นเครื่องมองเห็น” จึงตอบว่า “ไม่เหมือน” ถ้าเขาว่า “ในแง่เป็นอนิจจัง” จึงควรตอบรับว่า “เหมือน”

๑.๓.๓) วิรัชชพยากรณ์ปัญหา (ปัญหาที่ควรแยกตอบ) กล่าวคือปัญหาที่จะต้องแยกแยะตอบ เช่น เมื่อเขาถามว่า “สิ่งที่เป็นอนิจจัง ได้แก่ จักขุใช่ไหม?” จึงจำแนกความออกแยกแยะตอบว่า “ไม่เฉพาะจักขุเท่านั้น ถึงโสดะ ฆานะ ฯลฯ ก็เป็นอนิจจัง” หรือปัญหาว่า “พระตถาคตตรัสวาจาซึ่งไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของคนอื่นไหม?” ก็ต้องแยกตอบตามหลักการตรัส วาจา ๖ หรือปัญหาว่า “พระพุทธเจ้าติเตียนตบะทั้งหมดจริงหรือ”^{๓๖} ก็ต้องแยกตอบว่าชนิดใดติเตียน ชนิดใดไม่ติเตียน อย่างนี้เป็นต้น

๑.๓.๔) ฐปณียปัญหา (ปัญหาที่ควรงดตอบ) กล่าวคือ ปัญหาที่พึงยับยั้งเสีย ได้แก่ ปัญหาที่ถามนอกเรื่อง ไร้ประโยชน์ อันจักเป็นเหตุให้เขายึดเยื้อ สิ้นเปลืองเวลา พึงยับยั้งเสีย แล้วชักนำผู้ถามกลับสู่แนวหรือเรื่องที่ประสงค์ต่อไป ในเรื่องนี้พระสารีบุตร พระอัครสาวกยังแสดงนัยสาเหตุแห่งการถามปัญหาไว้ ปราภฏใน ปัญหาปุจฉาสูตร ว่าด้วยการถามปัญหา ว่า

ผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุบางรูปย่อมถามปัญหากับภิกษุอื่นด้วยเหตุ ๕ ประการ
ทั้งหมด หรือเหตุใดเหตุหนึ่งเหตุ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ภิกษุบางรูปถามปัญหากับภิกษุอื่น เพราะโง่เขลา เพราะหลงมกมาย
๒. ภิกษุบางรูปมีความปรารถนาชั่ว ถูกความปรารถนาครอบงำ จึงถามปัญหากับภิกษุอื่น
๓. ภิกษุบางรูปคดหมิ่น จึงถามปัญหากับภิกษุอื่น
๔. ภิกษุบางรูปประสงค์จะรู้จึงถามปัญหากับภิกษุอื่น
๕. ภิกษุบางรูปคิดอย่างนี้ว่า ‘ภิกษุอื่นถ้าถูกเราถามปัญหาก็จักตอบให้ชัดเจน นั่นเป็นการดี แต่ถ้าตอบไม่ชัดเจน เราเองจักตอบให้ชัดเจนแก่เธอ’ จึงถามปัญหากับภิกษุอื่น ผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุบางรูปย่อมถามปัญหากับภิกษุอื่นด้วยเหตุ ๕ ประการ ทั้งหมด หรือเหตุใดเหตุหนึ่ง ส่วนข้าพเจ้าคิดอย่างนี้ว่า ‘ถ้าภิกษุอื่นถูกเราถามปัญหาก็จักตอบให้ชัดเจน นั่นเป็นการดี แต่ถ้าตอบไม่ชัดเจน เราเองจักตอบให้ชัดเจนแก่ภิกษุนั้น’ จึงถามปัญหากับภิกษุอื่น^{๓๗}

๑.๔) แบบวางกฎข้อบังคับ เมื่อเกิดเรื่องมีภิกษุกระทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นเป็นครั้งแรก พระสงฆ์หรือประชาชนเล่าลือโพชนาติเตียนกันอยู่ มีผู้นำความมากราบทูลพระพุทธเจ้า ร้องก็จะทรงเรียกประชุมสงฆ์สอบถามภิกษุผู้กระทำความผิด เมื่อเจ้าตัวรับได้ความเป็นสัตว์จริงแล้ว ก็ทรงตำหนิชี้แจงผลเสียหายที่เกิดขึ้นแก่ส่วนรวม พรรณนาผลร้ายของความประพฤตินี้ไม่ดี และคุณประโยชน์ของความประพฤติที่ดีงามแล้วทรงแสดงธรรมกถาที่เหมาะสมกับเรื่องนั้น จากนั้นจะตรัสให้สงฆ์ทราบว่าจะทรงบัญญัติสิกขาบท โดยทรงแถลงวัตถุประสงค์ในการบัญญัติให้ทราบ แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทข้อนั้น ๆ ไว้ โดยความเห็นชอบพร้อมกันของสงฆ์ ในท่ามกลางและโดยความรับทราบร่วมกันของสงฆ์ ในการสอนแบบนี้ เพิ่งสังเกตว่าพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทโดยความ

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา. ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๔/๒๒๐-๒๒๓.

^{๓๗} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๖๕/๒๗๒.

เห็นชอบของสงฆ์ ซึ่งบาลีใช้คำว่า “สงฆสมุจฺจตยา” แปลว่าเพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ท่านอธิบายความหมายว่า ทรงบัญญัติโดยชี้แจงให้เห็นแล้วว่าถ้าไม่รับจะเกิดผลเสียอย่างไร เมื่อรับจะมีผลดีอย่างไร จนส่งรับคำของพระองค์ว่า ดีแล้ว ไม่ทรงบังคับและเอาโดยพลการ

๒) จุดมุ่งหมายของวิธีการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงมีจุดมุ่งหมายในการจัดการเรียนรู้ ที่เรียกว่า อากาโรที่ทรงสั่งสอน ๓ ประการ ดังนี้

๒.๑) อภิปัญญาธรรมเทศนา ได้แก่ ทรงสั่งสอนให้ผู้ฟังรู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมที่ควรเห็น

๒.๒) สนิทานธรรมเทศนา ได้แก่ ทรงสั่งสอนมีเหตุที่ผู้ฟังอาจตรงตามให้เห็นจริงได้ ไม่เลือนลอย

๒.๓) สปปาฏิหาริธรรมเทศนา ได้แก่ ทรงสั่งสอนเป็นอัครจริย คือผู้ปฏิบัติตามย่อมได้ประโยชน์สมควรแก่ความปฏิบัติ

จุดมุ่งหมายในการจัดการเรียนรู้ ๓ ประการ เรียกว่า อากาโร คือ วิธีการ ได้แก่ กฎเกณฑ์ ในการทรงสั่งสอน พระพุทธเจ้าจะทรงสั่งสอนใครที่ไหนก็ได้ทรงใช้อากาโร วิธีการ กฎเกณฑ์ กล่าวคือ ขั้นแรก ทรงมุ่งจะให้ผู้ฟังรู้เห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น ขั้นที่สอง เมื่อทรงมุ่งอย่างนี้ ก็ให้ทรง ใช้วิธีแสดงธรรมให้มีเหตุผลอันสมควร ทรงมุ่งที่จะให้ผู้ฟังได้รับประโยชน์ทันที คือได้ผลดีในขณะปฏิบัติ นั่นเอง

พระศรีวิสุทธิญาณ (อุบล นนทโก) ได้อธิบายเกี่ยวกับอากาโรของพระพุทธเจ้าทรงใช้ในการจัดการเรียนรู้ ๓ อย่างได้ว่า

๑) ทรงสั่งสอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้ยิ่งเห็นจริงนั้น หมายความว่า ทรงสอนให้รู้จักให้เข้าใจชัดเจน ยิ่งๆ ขึ้นไป ไม่ใช่ทรงสอนให้หลงเชื่อ คลุมเครือ งมงาย

๒) ทรงสั่งสอนมีเหตุ นั้น หมายความว่า ทรงแสดงธรรมพร้อมทั้งเหตุผล ไม่ทรงแสดงธรรมไร้เหตุ ไร้ผล

๓) ทรงสั่งสอนเป็นอัครจริย นั้น หมายความว่า คำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นธรรมที่แปลกประหลาด คือ มีปาฏิหาริย์ เพราะสามารถนำบุคคลที่เป็นข้าศึกของพระองค์ หรือผู้ที่ไม่เคารพนับถือให้กลับมาเคารพนับถือพระองค์ได้^{๓๘}

ปิ่น มุกขนันต์ ได้กล่าวถึง อากาโรของพระพุทธเจ้าทรงใช้ในการจัดการเรียนรู้ ไว้ว่า ประกอบด้วยองค์ ๓

๑) พระพุทธเจ้าทรงสอนเพื่อให้ผู้รับฟังรู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้เห็นเรื่องใดที่ไรประโยชน์ พระพุทธเจ้าจะไม่ทรงแสดง

๒) ทรงสั่งสอน มีเหตุที่ผู้ฟังอาจตรงเห็นจริงได้ คือ เรื่องทุกเรื่องพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนจะต้องเป็นเรื่องจริง มีจริง เป็นจริง ไม่ใช่เรื่องสมมติอันเป็นเรื่องเหลวไหล

^{๓๘} พระศรีวิสุทธิญาณ (อุบล นนทโก), อธิบายธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๒๖-๒๗.

๓) ทรงสั่งสอนเป็นอัครรย์ คือ ผู้ปฏิบัติย่อมได้รับประโยชน์โดยสมควรแก่การปฏิบัติ ผลของการปฏิบัติไม่ได้ขึ้นอยู่กับชาติตระกูล หากแต่ขึ้นอยู่กับ การปฏิบัติของแต่ละคน^{๓๙}

ฉะนั้น อาการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ๓ ประการ นี้ ถือว่าเป็นจุดหมายในการจัดการเรียนรู้ ของพระพุทธเจ้ากล่าวโดยสรุปได้ดังนี้

๑) ทรงจัดการเรียนรู้เพื่อให้ผู้ฟังรู้จริงเห็นแจ้งในสิ่งที่ควรรู้ ควรเห็น (อภิญญธรรมเทศนา) สิ่งใดที่ทรงรู้แล้ว เห็นแล้ว แต่เมื่อทรงเห็นว่า ไม่จำเป็นสำหรับผู้ฟังหรือผู้รับคำสอน ก็ไม่ทรงสอนสิ่งนั้น ทรงสอนให้รู้แจ้งเห็นแจ้งเฉพาะเท่าที่จำเป็นสำหรับสาวกนั้น ๆ

๒) ทรงจัดการเรียนรู้เพื่อให้ผู้ฟังตรงตามแล้วเห็นจริงได้ ทรงแสดงธรรมอย่างมีเหตุผล ที่ผู้ฟังตรงตามให้เห็นด้วยตนเอง (สนิทานธรรมเทศนา) พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ไม่ยากเกินไปจนถึงกับตรงตามแล้วก็ไม่เห็น และไม่ง่ายจนเกินไปจนไม่ตักตรงขอบคิดก็ได้ พุทธวิธีในการสอนจึงอยู่ท่ามกลางระหว่างความยากไปกับความง่ายเกินไป ส่วนใหญ่พระองค์จะทรงให้ใช้ปัญญาพิจารณาด้วยตนเอง

๓) ทรงแสดงธรรมมีคุณเป็นอัครรย์ สามารถยังผู้ปฏิบัติให้ได้รับผลตามสมควรแก่กำลัง การปฏิบัติของตน ๆ (สัพปฏิหาริยเทศนา)

๓) ลีลาในการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า

การจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้าในแต่ละครั้ง แม้ที่เป็นเพียงธรรมมีกถา หรือการสนทนาทั่วไป ซึ่งมีใช้ คราวที่มีความมุ่งหมายเฉพาะพิเศษ ก็จะดำเนินไปอย่างสำเร็จผลดี โดยมีองค์ประกอบที่เป็นคุณลักษณะ ๔ ประการ คือ^{๔๐}

๓.๑) สันทสสนา อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปดูให้เห็นกับตาหรือเห็นจริงด้วยใจเหมือนตาเห็น พระพุทธเจ้าเมื่อจะทรงสอนอะไร พระองค์ก็จะทรงชี้แจง จำแนกแยกแยะ อธิบาย และแสดงเหตุผลให้ชัดเจนจนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง เห็นจริงเห็นแจ้ง คล้ายกับว่าเห็นด้วยกับตา

๓.๒) สมาทปนา ชักจูงใจให้เห็นจริง ขวนให้คล้อยตามจนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติเมื่อทรงเห็นว่าสิ่งใดควรปฏิบัติ ก็จะทรงแนะนำหรืออธิบายให้ผู้ฟังซาบซึ้งในคุณค่า ให้มองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนหรือนำไปปฏิบัติ

๓.๓) สมุตเตสนา ระวังใจให้กลัวกลัว บังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะเข้มแข็งมั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นไหวต่อความเหนื่อยยาก สอนเฝ้าให้ผู้ฟังมีความกล้าหาญในการปฏิบัติตาม เมื่อทรงชี้แจงให้ผู้ฟังเข้าใจได้ชัดเจนอยากจะนำไปปฏิบัติแล้ว พระองค์ก็จะทรงปลุกเร้าใจให้เขากระตือรือร้นเกิดความอุตสาหะมีกำลังใจที่จะปฏิบัติให้เกิดผลให้จงได้

^{๓๙} ปิ่น มุฑกันต์, แนวสอนธรรมะตามหลักสูตรนักธรรมตรี, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๙๖.

^{๔๐} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พุทธวิธีการสอน, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓.

๓.๔) สัมผัสสังขาร ชโลมใจให้ชุ่มชื้น ร่าเริง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความฟัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่ตนจะพึงได้รับจากการปฏิบัตินั้น พระพุทธเจ้านอกจากจะทรงยึดหลักคำสอนให้ผู้ฟังเข้าใจในเหตุผล ชาบซึ่งในคุณค่าและปลุกเร้าให้อาจหาญกล้าแล้วพระองค์ยังทรงสอนให้เขาเกิดความชุ่มชื้นเบิกบานไม่เหน็ดเหนื่อยหรือท้อแท้ ให้มีหวังของการที่ได้ปฏิบัติตาม

โดยสรุปสัณทิตในการสอนของพระพุทธเจ้าอาจถูกเป็นคำสั้น ๆ ว่า แจ่มแจ้ง จูงใจ หาญกล้า ร่าเริง หรือซี้ด เชิญชวน คึกคัก เบิกบาน

๔) เทคนิคการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าพระองค์ทรงมีเทคนิคการจัดการเรียนรู้ต่าง ๆ หลายประการ มีผู้ให้ความเห็นไว้ในเรื่องนี้ว่าเป็นแนวทางที่จะสรุปได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงมีเทคนิควิธีสอนต่าง ๆ คือ การทำนามธรรมให้เป็นรูปธรรม ได้แก่ การใช้อุปมา อุปไมย, ยกนิทานประกอบ, และใช้อุปกรณ์หรือสื่อการสอน โดยทำตนเป็นตัวอย่าง ใช้ถ้อยคำเหมาะสม เลือกสอนเป็นรายบุคคล รู้จักจังหวะและโอกาสที่เหมาะสม ยืดหยุ่นในการใช้เทคนิควิธี และรู้วิธีการเสริมแรง^{๔๑} อธิบายพอสรุปได้ดังนี้

๔.๑) ทรงใช้อารมณ์ขัน บางครั้งพระองค์ทรงสอนคนด้วยสำนวนโวหาร ที่แสดงว่ามีอารมณ์ แต่การมีอารมณ์ขันนั้น อาจเป็นเพียงสิ่งที่พระองค์ทรงสร้างขึ้น เพื่อเป็นอุบายสอนคนเท่านั้น

๔.๒) ทรงเร้าให้เกิดความกลัว บางครั้งพระองค์ทรงยกเอาการกระทำอันน่าหวาดกลัวต่าง ๆ ขึ้นมาเปรียบเทียบสอนเพื่อให้ผู้ฟังเกิดความกลัวจะได้ปฏิบัติตามคำสอนนั้นโดยเคารพ

๔.๓) ทรงเร้าให้รีบเร่งปฏิบัติ การปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นนั้น เป็นภารกิจที่จะต้องทำอย่างรีบเร่งก่อนที่มัจจุราชจะมาฉุดคร่าไป พระพุทธองค์ทรงตำหนิความเกียจคร้านและความประมาทมัวเมาเสมอ

๔.๔) ทรงใช้วิธีการรุนแรงในการสอน ในบางกรณีพระองค์ก็ทรงใช้วิธีที่รุนแรงในการสอน เช่น การขับไล่ (ประณาม) ไปเสียให้พ้น ทั้งนี้ ก็เพื่อให้ผู้มีอุปนิสัยหยาบบางคนหรือบางพวกได้สำนึก

๔.๕) ทรงใช้ปฏิภาณไหวพริบ ในการตอบโต้ ในการสอนบุคคลบางคนพระองค์ต้องใช้ปฏิภาณไหวพริบ ในการโต้ตอบอย่างฉับพลัน จึงจะสามารถเปลี่ยนท่าทีทางจิตใจของเขาต่อพระองค์ได้

๔.๖) ไม่ทรงก้าวร้าวใคร การประกาศแนวความคิดใหม่กล่อมกลางแนวความคิดเก่าที่ยึดถือมั่นคงแล้วไม่ใช่งานที่ทำได้ง่าย แต่พระองค์สามารถประกาศแนวความคิดใหม่ได้สำเร็จอย่างสันติด้วยไม่ทรงก้าวร้าวใคร^{๔๒}

^{๔๑} เสถียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์ บิ๊คเซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๒๔), หน้า ๑๓.

^{๔๒} แสง จันทร์งาม, วิธีสอนตามแนวพุทธศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ ภาคที่ ๒ ระบบการเรียนการสอน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์กรัฟฟิคอาร์ต, ๒๕๒๖), หน้า ๒๘-๒๙.

จากที่กล่าวมาข้างต้นพอสรุปได้ว่าเทคนิคการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า ประกอบด้วย ๑๐ วิธี ได้แก่ ๑) การใช้ภาษาง่าย ๆ ๒) การตีความหมาย ๓) การใช้คำกำจัดความ ๔) การยกตัวอย่าง ๕) การอุปมา อุปมัย ๖) การใช้อารมณ์ขัน ๗) การใช้วาจาว่ากล่าวตักเตือน ๘) การตอบปัญหาและการใช้ปฏิภาณไหวพริบในการโต้ตอบ ๙) การพูดตักใจเพื่อให้ผู้เรียนเกิดสติก่อน จะได้มีสติและปัญญาได้ ๑๐) การใช้วัสดุได้ง่ายในภูมิประเทศเป็นอุปกรณ์การสอน

๓.๑.๕ การวัดและการประเมินผลการจัดการเรียนรู้สอนของพระพุทธเจ้า

การวัดและการประเมินผลการจัดการเรียนรู้สอนของพระพุทธเจ้า คือการประเมินผลในแนวทางการศึกษาแบบพุทธศาสนานั้น ได้เน้นเป็นพิเศษในการประเมินผลตนเอง การที่พระพุทธเจ้านั้นเน้นการประเมินผลตนเองก็เพราะจุดประสงค์ของพระพุทธศาสนาอยู่ที่นิพพานหรือการหลุดพ้นจากวัฏสงสาร มนุษย์ที่เกิดมานั้นมีจุดอ่อนที่สำคัญคือ ยึดถือหรือยึดมั่นในตัวเองทั้งในส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม การวัดและการประเมินผลการจัดการเรียนรู้สอนของพระพุทธเจ้านั้น จึงมุ่งเอาความเป็นคนดีเป็นจุดหมายปลายทาง ความเป็นคนดีนั้น มีหลายระดับชั้น คือ ด้อย่างปุณฺณ ด้อย่างอริยชน องค์ประกอบที่จะให้เป็นคนดีก็คือ ความรู้ดีและความประพฤติดีเป็นขั้น ๆ ไป ยิ่งเว้นชั่ว ทำดี และทำจิตให้บริสุทธิ์ ได้มากเท่าใด ก็ยิ่งเป็นคนดีมากขึ้น

การประเมินผลในการวัดและการประเมินผลการจัดการเรียนรู้สอนของพระพุทธเจ้าดังกล่าว เป็นการวัดและประเมินผลตามสภาพจริง กล่าวคือ เป็นการประเมินตนเอง ตาม คุณลักษณะที่แท้จริงของผู้ฟังที่พระพุทธเจ้าทรงสอนหรือแสดงธรรมให้ฟัง

ลักษณะการประเมินตามสภาพจริง เน้นการประยุกต์ใช้หรือการลงมือทำ มุ่งไปที่การประเมินโดยตรง ใช้ปัญหาจากเหตุการณ์จริง สนับสนุนให้มีการใช้ความคิดอย่างกว้างขวาง เป็นการประเมินรอบด้านด้วยวิธีการที่หลากหลายและประเมินต่อเนื่อง ผสมผสานไปกับการเรียนการสอน เกิดปฏิสัมพันธ์ทางบวก เน้นให้ผู้เรียนสะท้อนข้อมูลเกี่ยวกับตนเอง^{๔๓}

หากจะกล่าวถึงแผนการสอนและวิธีการวัดและการประเมินผลการจัดการเรียนรู้สอนของพระพุทธเจ้านั้น พระองค์จะทรงทำตามลำดับขั้นตอน ดังนี้

๑) วิเคราะห์ผู้ฟัง พระพุทธองค์จะทรงศึกษาและเลือกบุคคลอย่างละเอียดดังปรากฏอยู่ในพุทธกิจที่ทรงใช้ประจำ คือ ในเวลาใกล้สว่างจะทรงตรวจดูสัตว์โลกผู้สมควรได้รับพระกรุณา

๒) กำหนดรู้บริบทของผู้ฟัง เช่น เพศ วัย มานะ ความเป็นอยู่ สภาพแวดล้อมชุมชน จารีต ประเพณี อุปนิสัย ระดับสติปัญญา เป็นต้น

๓) กำหนดเนื้อหาสาระที่จะทรงใช้สอน มีขั้นตอนการเลือกธรรม ที่จะนำมาสอน นับว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะว่า ผู้ฟังย่อมมีความพร้อม มีคุณสมบัติบริบททางสังคมที่ต่างกันมีอินทรีย์ที่แก่กล้าต่างกัน การกำหนดเนื้อหาสาระที่มีความยากง่ายให้ตรงกับความต้องการของผู้รับฟังย่อมมีผลต่อการรับรู้ธรรมะของผู้ฟังทั้งสิ้น

^{๔๓} อีรวาส บำเพ็ญบุญบารมี , หลักการเผยแผ่พุทธธรรม ศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาตลอดจนคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิเบญจมนิกาย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๔-๑๖.

๔) รูปแบบการนำเสนอ พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการเสนอที่หลากหลาย เช่น การสนทนา การบรรยายและการตอบปัญหา เป็นต้น

๕) วิธีการนำเสนอ พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการนำเสนอที่หลากหลาย เช่น บางครั้งยกใช้วิธีนกลูบมาขึ้นมาเปรียบเทียบ บางครั้งใช้วิธีตอบปัญหา บางครั้งใช้วิธีเล่านิทานมาประกอบ เป็นต้น

๖) ลดส่วนที่เกิน เพิ่มส่วนที่พร่อง ในการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้านั้น ทรงมุ่งประโยชน์เกื้อกูล และประโยชน์ต่อชาวโลก โดยอาศัยพระกรุณาธิคุณเป็นที่ตั้ง

๗) การประเมิน พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการประเมินในการแสดงธรรมทุกครั้งเมื่อจบการ แสดงพระธรรมเทศนาแล้วจะเกิดคำว่า อัมมาภิสมโย คือ การได้บรรลุธรรมตามเหตุปัจจัยส่วนคนที่อยู่ในที่ประชุม นั้น ก็สามารถบรรลุคุณธรรมมากน้อยต่างกันไปตามความแก่กล้าของอินทรีย์

๘) การติดตามผล พระพุทธองค์จะทรงติดตามผลความคืบหน้า ในเรื่องที่ทรงสอนไป ดังเช่น ทรงมอบให้พระสารีบุตรเถระ เป็นพระอุปัชฌาย์สมทบแก่ราธะผู้บวชเมื่อแก่ หลังจากบวชแล้ว ได้ไม่นาน พระสารีบุตรนำเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า จึงได้ตรัสถามถึงความเป็นมาของพระราธะ ซึ่งพระสารี บุตร ก็ทูลว่า พระราธะเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่ายเหลือเกิน

๓.๑.๖ คุณสมบัติของพระพุทธเจ้าในฐานะบรมครู

พระพุทธเจ้าพระองค์ได้รับการยอมรับนับถือว่า ทรงเป็นพระบรมครูของโลก (เป็นครูชั้น ยอด) พระองค์ทรงประกอบด้วยคุณสมบัติพิเศษของครูหลายประการ ในที่นี้จะแสดงตามแนว พุทธคุณ โดยแยกเป็น ๒ ส่วน คือคุณสมบัติที่ปรากฏออกมาภายนอก อันได้แก่ด้านบุคลิภาพ และ คุณสมบัติภายในอันได้แก่ด้านคุณธรรมต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า เพื่อให้มองเห็นบริบทด้านต่าง ๆ ของ พระองค์ อันจะนำไปสู่การจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้า ดังนี้

ก. คุณสมบัติด้านบุคลิภาพ

ในด้านบุคลิภาพ จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงมีพระลักษณะทั้งทางด้านความสง่างาม แห่งพระวรกาย พระสุรเสียงที่โน้มน้าวจิตใจ และพระบุคลิกลักษณะอันควรแก่ศรัทธาปสาทะทุก ประการ ดังปรากฏเป็นหลักฐานในพระไตรปิฎกว่า ความว่า

๑) ทรงมีพระมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ กับประดับด้วยอัญมณียุขชะ ๘๐ ประการ มีสีพระกาย ดังทองคำ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีใครเสมอเหมือน ในโลกผู้ทรงพระลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ ประการ^{๔๔} ดังมีผู้ชมว่า

พระสมณโคดมมีพระรูปร่างงาม น่าดู น่าเลื่อมใส มีพระฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนัก ดุจพรหม มี พระวรกายดุจพรหม โอกาสที่จะได้พบเห็นยากนัก ฯลฯ พระสมณโคดมทรงมีอริยศีล มีศีลที่เป็นกุศล ประกอบด้วยศีลที่เป็นกุศล ฯลฯ มีพระวาทะไพเราะสุภาพ ประกอบด้วยถ้อยคำ อ่อนหวานอย่างชาวเมือง นุ่มนวล เข้าใจง่าย ฯลฯ ทรงเป็นอาจารย์และอาจารย์ของหมู่ชน มากมาย ฯลฯ ทรงสิ้นกามราคะ ไม่ประดัด ตกแต่ง ฯลฯ ทรงเป็นกรรมวาที เป็นกิริยาที่ ฯลฯ^{๔๕}

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๖/๔๗๔-๔๗๘.

^{๔๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๒๕/๕๓๔.

๒) ทรงมีพระสุรเสียงไพเราะ และตรัสวาจาสุภาพสละสลวย อย่างคำชมที่ว่า พระพุทธเจ้ามีพระวาจาไพเราะสุภาพ ประกอบด้วยถ้อยคำอ่อนหวานอย่างชาวเมือง นุ่มนวล เข้าใจง่าย และพระองค์นั้นทรงมีพระสุรเสียงกึกก้องเปล่งออกจากพระโอษฐ์ ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ ๑) นุ่มนวล ๒) ฟังชัดเจน ๓) ไพเราะ ๔) ฟังง่าย ๕) กลมกล่อม ๖) ไม่พร่า ๗) ลุ่มลึก ๘) มีกังวาน พระสุรเสียงที่พระองค์ทรงสอนบริษัทให้เข้าใจมิได้ก้องออกไปนอกบริษัทนั้น ชนทั้งหลายที่ท่านพระโคตมทรงชี้แจงให้เห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแก่งกล้า ปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถา^{๔๖} โดยนัยนี้ตามองค์แห่งมหาบุรุษลักษณะ ข้อที่ ๒๘ ที่ว่า มีพระสุรเสียงดุจเสียงพรหม ตรัสดุจเสียงร้องของนกการเวก เป็นต้น

๓) ทรงมีพระอากัปกิริยามารยาททุกอย่างที่งดงามน่าเลื่อมใส เริ่มแต่สมบัติผู้ดี และมารยาทอันเป็นที่ยอมรับของสังคมตลอดจนพระบุคลิกลักษณะที่เป็นเสน่ห์ทุกประการ พร้อมไปด้วยความองอาจ ความสง่างาม และสงบเยือกเย็น การแสดงธรรมของพระองค์ นอกจากแจ่มแจ้งด้วยสัจธรรมแล้ว ยังก่อให้เกิดความรู้สึกเพลิดเพลินสุขใจ ชวนให้อยากฟัง อยากใกล้ชิดพระองค์อยู่ไม่วายอย่างคำชมที่ปรากฏใน การณปาติสูตร ตอนการณปาติพราหมณ์ถามว่า

ท่านปิงคิยานี้เห็นอำนาจประโยชน์อะไร จึงเลื่อมใสยิ่งนักในพระพุทธเจ้าอย่างนี้ ท่านจึงตอบว่าท่านผู้เจริญ

บุคคลพึงธรรมของท่านพระสมณโคตมพระองค์นั้น โดยลักษณะใด ๆ คือ โดยสุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ หรืออัพภูตธรรมย่อมไม่ปรารถนา ปวาทะ ของสมณะเป็นอันมากเหล่าอื่น โดยลักษณะนั้น ๆ เปรียบเหมือนบุรุษผู้เฒ่าในรสอันเลิศแล้ว ไม่ปรารถนารสที่เลวเหล่าอื่น

บุคคลพึงธรรมของท่านพระสมณโคตมพระองค์นั้นโดยลักษณะใด ๆ คือ โดยสุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ หรืออัพภูตธรรม ย่อมได้ความพอใจ ความเลื่อมใสแห่งใจโดยลักษณะนั้น ๆ เปรียบเหมือนบุรุษผู้ถูกความหิวและความอ่อนเพลียครอบงำ ได้รวงผึ้ง เขาพึงได้ลิ้มรส จากส่วนใด ๆ ย่อมได้รสดีอันไม่มีสิ่งเจือปนจากส่วนนั้น ๆ

บุคคลพึงธรรมของท่านพระสมณโคตมพระองค์นั้นโดยลักษณะใด ๆ คือ โดยสุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะหรืออัพภูตธรรม ย่อมได้ความปรารถนา โสมนัสโดยลักษณะนั้น ๆ เปรียบเหมือนบุรุษได้ไม้จันทน์ จะเป็นจันทน์เหลือง หรือจันทน์แดงก็ตาม พึงสูดกลิ่นจากส่วนใด ๆ เช่น จากราก จากลำต้น หรือจากยอด ย่อมได้กลิ่นหอมดี กลิ่นแท้จากส่วนนั้น ๆ

บุคคลพึงธรรมของท่านพระสมณโคตมพระองค์นั้นโดยลักษณะใด ๆ คือ โดยสุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ หรืออัพภูตธรรม โสกะ (ความโตก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส(ความทุกข์ใจ) อุปายาส (ความคับแค้นใจ)ของเขา ย่อมหมดไป โดยลักษณะนั้น ๆ เปรียบเหมือนบุรุษผู้อาพาธ มีทุกข์ เป็นไข้หนักนายแพทย์ผู้ฉลาดพึงบำบัดอาพาธของเขาโดยเร็ว

บุคคลพึงธรรมของท่านพระสมณโคตมพระองค์นั้นโดยลักษณะใด ๆ คือ โดยสุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ หรืออัพภูตธรรม ความกระวนกระวาย ความเหน็ดเหนื่อย และความเร่าร้อนทั้งปวงของเขาย่อมระงับไปโดยลักษณะนั้น ๆ เปรียบเหมือนสระน้ำที่มีน้ำใส จืดสนิท สะอาด มี

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๗๘/๔๘๑.

ท่าเทียบ นารี نرمย์ บุรุษถูกความร้อนแผดเผาถูกความร้อนกระทบ เห็นดเหน้อย หิว กระจาย
เดินมาถึง เขาลงไปในสระนั้น อาบ และดื่ม พึงระงับความกระวนกระวาย ความเหน็ดเหนื่อย
และความเร่าร้อนทั้งปวง”^{๔๗}

ข. คุณสมบัติด้านคุณธรรม

พระพุทธคุณในแง่คุณธรรมของพระพุทธเจ้านั้นมีมากมายเกิดกว่าจะพรรณนาได้หมดครบ
ทุกนัย จึงจะขอแสดงคุณธรรมของพระพุทธเจ้าตามแนวพระคุณ ๓ โดยสรุปดังนี้

๑) พระปัญญาคุณ

พระปัญญาคุณที่เกี่ยวกับงานสอนของพระพุทธเจ้า นั้น จะแสดงเป็น ๒ อย่างคือ ทศพล
ญาณ และปฏิสัมภิทา ดังนี้

๑.๑) ทศพลญาณ คือพระญาณอันเป็นกำลังของตถาคต ที่ทำให้พระองค์สามารถ
บันลือสีหนาท ประกาศพระศาสนาได้มั่นคง จะแสดงความหมายที่เป็นพุทธคุณแท้ ๑๐ ประการคือ

๑.๑.๑) ฐานาฐานญาณ^{๔๘} ปรีชาหยั่งรู้ฐานะ และอฐานะ คือรู้กฎธรรมชาติ
และขีดขั้นของสิ่งทั้งหลายว่าอะไรเป็นไปได้ อะไรเป็นไปไม่ได้และแค่ไหนเพียงไร โดยเฉพาะในแง่
ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล และกฎเกณฑ์ทางจริยธรรมเกี่ยวกับสมมตวิสัยของบุคคลซึ่งจะได้รับ
ผลกรรมที่ดี และชั่วต่าง ๆ กัน

๑.๑.๒) กรรมวิปากญาณ^{๔๙} ปรีชาหยั่งรู้ผลของกรรม สามารถกำหนดและ
การให้ผลอย่างสลับซับซ้อนระหว่างกรรมดีกับกรรมชั่วที่สัมพันธ์กับปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ มองเห็น
รายละเอียดและความสัมพันธ์ภายในกระบวนการก่อผลของกรรมอย่างชัดเจน

๑.๑.๓) สัพพัตถคามินีปฏิบัติญาณ^{๕๐} ปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่คติ
ทั้ง หรือปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่สรรพประโยชน์ทั้งปวง รู้ว่าเมื่อต้องการเข้าสู่จุดหมายใด
จะต้องทำอะไรบ้าง มีรายละเอียดวิธีปฏิบัติอย่างไร

๑.๑.๔) นานาธาตุญาณ^{๕๑} ปรีชาหยั่งรู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุ
ต่าง ๆ เป็นอเนก รู้สภาวะของธรรมชาติทั้งฝ่ายอุปาทินนสังขาร และอนุปาทินนสังขาร เช่นในเรื่อง
ชีวิต ก็ทราบองค์ประกอบต่าง ๆ สภาวะขององค์ประกอบเหล่านั้น พร้อมทั้งหน้าที่ของมัน เช่น การ
ปฏิบัติหน้าที่ของขันธ อายตนะและธาตุต่าง ๆ ในกระบวนการรับรู้ เป็นต้น และรู้เหตุแห่งความ
แตกต่างกันของสิ่งทั้งหลายเหล่านี้

๑.๑.๕) นานาธิมุตติกญาณ^{๕๒} ปรีชาหยั่งรู้อิมิตี คือรู้อัธยาศัย ความโน้ม
เอียง แนวความสนใจ ของสัตว์ทั้งหลายที่เป็นไปต่าง ๆ กัน

^{๔๗} วจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๔/๓๓๐-๓๓๒.

^{๔๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๘/๕๑๙-๕๒๓.

^{๔๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๑๐/๕๒๓.

^{๕๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๑๑/๕๒๔.

^{๕๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๑๒/๕๒๔.

^{๕๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๑๓/๕๒๕.

๑.๑.๖) อินทรีย์ปโรปริยัตตญาณ^{๕๓} ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย รู้ว่า สัตว์นั้น ๆ แนวความคิดความรู้ความเข้าใจ แคไหนเพียงใด มีกิเลสมาก กิเลสน้อย มีอินทรีย์อ่อนหรือแก่กล้า สอนง่ายหรือสอนยาก มีความพร้อมที่จะเข้าสู่การตรัสรู้หรือไม่

๑.๑.๗) ฌานาภิสังกิลเลสาทิญาณ^{๕๔} ปรีชาหยั่งรู้เหตุที่จะทำให้ฌานวิโมกข์และสมาบัติเสื่อม หรือเจริญ คล่องแคล่วจัดเจน หรือกำหนดยิ่งขึ้นไป

๑.๑.๘) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ^{๕๕} ปรีชาหยั่งรู้ระลึกชาติภพในหนหลังได้

๑.๑.๙) จุตูปปาตญาณ^{๕๖} ปรีชาหยั่งรู้จติ และอุบัติของสัตว์ทั้งหลายอันเป็นไปตามกรรม

๑.๑.๑๐) อาสวักขยญาณ^{๕๗} ปรีชาหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย

๑.๒) ปฏิสัมภิตา^{๕๘} คือ ปัญญาแตกฉานในด้านต่าง ๆ ซึ่งมีทั่วไปแก่พระมหาสาวกทั้งหลายด้วย ดังนี้

๑.๒.๑) อรรถปฏิสัมภิตา เข้าใจและแตกฉานในความหมายหรือถ้อยคำสามารถอธิบายได้ เชื่อมโยงได้ และรู้ถึงผลต่างๆที่จะเกิดขึ้น เรียกว่าแตกฉานในอรรถ

๑.๒.๒) ธรรมปฏิสัมภิตา เข้าใจในถ้อยคำ สามารถจับใจความมาตั้งเป็นกระทำหรือหัวข้อได้ เมื่อมองเห็นผลต่างๆที่เกิดขึ้น ก็สามารถสืบสาวกลับไปเหตุได้ เรียกว่าแตกฉานในธรรม

๑.๒.๓) นิรุตติปฏิสัมภิตา ความรู้แตกฉานในภาษา รู้จักการใช้ถ้อยคำชี้แจงให้คนอื่นเข้าใจและเห็นตามได้ เรียกว่าแตกฉานในนิรุตติ

๑.๒.๔) ปฏิภาณปฏิสัมภิตา ความมีไหวพริบ สามารถเข้าใจคิดเหตุผลได้เหมาะสมทันการ มีความรู้ความเข้าใจชัดเจนว่าความรู้ย่อมมีแหล่งที่มาและมีประโยชน์อย่างไร สามารถเชื่อมโยงความรู้ทั้งหลายเข้าด้วยกัน สร้างความคิดและเหตุผลใหม่ขึ้นมาได้ เรียกว่า แตกฉานในปฏิภาณ

๒) พระวิสุทธิคุณ

ความบริสุทธิ์ เป็นพระคุณสำคัญยิ่งเช่นกันที่จะทำให้ประชาชนเชื่อถือและเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ความบริสุทธิ์ปราศจากมลทินคือกิเลสเครื่องเศร้าหมองจิตทั้งปวงเป็นพระพุทธานุสสาวะหนึ่งของพระพุทธเจ้า เนื่องจากพระองค์ทรงมีความบริสุทธิ์ทางด้านกายกรรมวจีกรรมและมโนกรรม ทรงมีน้ำพระทัยที่สะอาดบริสุทธิ์ และในการบำเพ็ญพุทธกิจนั้น พระองค์ทรงตรากตรำพระวรกายเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนเป็นอันมาก กล่าวคือ เวลาเช้าเสด็จออกบิณฑบาตโปรดสัตว์ เวลาบ่ายเก็บเกี่ยว

^{๕๓} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๑๔-๘๒๗/๕๒๕-๕๒๙.

^{๕๔} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๒๘/๕๒๙.

^{๕๕} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๒๙/๕๓๒.

^{๕๖} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๓๐/๕๓๒-๕๓๓.

^{๕๗} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๓๑/๕๓๓.

^{๕๘} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๗๖/๑๒๗-๑๓๑.

ทรงแสดงธรรม เวลาคำปรทานพระโอวาทแก่พระสงฆ์ เวลาที่ยิ่งค้ำส่งต่อปัญหาที่มีผู้มาทูลถาม และเวลาก่อนรุ่งสว่างทรงวางแผนถึงการเสด็จไปเทศนาโปรดบุคคลที่ควรโปรดเป็นการเฉพาะ

พระพุทธเจ้าทรงมีความบริสุทธิ์พระทัยในการสอน ส่งมั่งหวังประโยชน์แก่ผู้ฟังไม่หวังอามิส สิ่งตอบแทนแต่ประการใดเลย ทรงหวังเพียงให้บุคคลผู้ฟังพระธรรมเทศนาของพระองค์ เกิดความรู้ ความเข้าใจในหลักธรรม และนำไปปฏิบัติเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตได้ ทรงมุ่งหวังให้เขาค้นพบ ความจริงด้วยตัวของเขาเอง ไม่ทรงบีบบังคับแต่ประการใด พระวิสุทธิคุณของพระพุทธเจ้ากล่าวโดยสรุป ดังนี้

๒.๑) พระองค์เองเป็นผู้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากอาสวกิเลสทั้งปวง ไม่กระทำความชั่วทั้ง ทางกาย ทางวาจา และทางใจไม่มีเหตุที่ใครจะยกขึ้นตำหนิได้

๒.๒) ทรงทำได้อย่างที่สอน สอนเขาอย่างไร พระองค์เองก็ประพฤติปฏิบัติอย่างนั้น ด้วย อย่างพุทธพจน์ที่ว่าตถาคตพูดอย่างใดทำอย่างนั้น จึงเป็นตัวอย่างที่ดี และให้ประชาชนเกิดความ เชื่อมั่นในคุณค่าของคำสอนได้

๒.๓) ทรงมีความบริสุทธิ์พระทัยในการสอน ทรงสอนผู้อื่นด้วยมั่งหวังประโยชน์แก่ เขาอย่างเดียว ไม่มีพระทัยเคลือบแฝงด้วยความหวังผลประโยชน์ส่วนตน หรืออามิสตอบแทนใด ^{๕๙}

๓) พระกรุณาธิคุณ

พระกรุณาธิคุณ หมายถึง พระคุณในความกรุณาของพระพุทธเจ้าที่ทรงสงสารสัตว์โลกผู้ตก อยู่ในห้วงแห่งความทุกข์ ทรงมีพระเมตตาปรารภณาที่จะช่วยเหลือให้พ้นจากทุกข์ โดยการแสดงธรรม เพื่อโปรดเวไนยชนทั้งหลาย ตั้งแต่แรกเมื่อครั้งตรัสรู้จนวาระสุดท้ายก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระองค์ทรงมีพระทัยมุ่งที่จะนำพาสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากกองแห่งทุกข์คือวัฏฏะอันจะนำมาสู่การ เวียนว่ายตายเกิด ทรงนำพาสัตว์โลกออกจากวงจรนี้ด้วยการสั่งสอนธรรม อันเป็นกรุณาธิคุณที่สุด ประมาณาหาใดเปรียบมิได้ เพราะทรงสอนทุกเพศทุกวัยโดยไม่มีการจำกัดหรือแบ่งชั้นวรรณะแต่ ประการใด

พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่พระพระพุทธศาสนา ส่งพระสาวกออกไปเผยแผ่พระธรรมคำสั่ง สอนที่พระองค์ได้ตรัสรู้แล้วโดยชอบ แม้แต่พระองค์เองก็ทรงออกเผยแผ่พระธรรมเช่นกัน ทรงพระ ดำเนินบุกบั่นไปทุกหนทุกแห่งตั้งแต่ในเมืองหลวง ถึงถิ่นทุรกันดารแค่ไหนก็เสด็จไป ทรงมิได้หวังสิ่ง ตอบแทน อามิสสินจ้าง หรือลาภสักการะใด ๆ ทั้งสิ้น หวังเพียงเพื่อประโยชน์และความสุขของ มหาชนทั้งหลาย และทรงมุ่งหวังพระทัยที่จะกรุณาตกลงพระทัยในการสั่งสอนชาวโลก โดยพระกรุณา ที่จะเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนให้กว้างไกล แม้จะยากลำบากสักเพียงใดก็ไม่ทรงย่อท้อ ตั้งแต่ทรงตรัส รู้จนถึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน เป็นเวลายาวนานถึง ๔๕ พรรษา ที่พระองค์ทรงมีพระกรุณาบำเพ็ญ พุทธกิจ ๕ ประการมิได้ขาด เหตุนี้ก็เพราะน้ำพระทัยที่ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อเวไนยสัตว์มากล้น อย่างหาประมาณมิได้

จากการศึกษาถึง คุณสมบัติของพระพุทธเจ้าในฐานะบรมครูด้านต่าง ๆ ทำให้เห็นถึง อดุมการณ์อันเป็นแนวทางในการสอนของพระองค์ เพื่อให้เห็นถึงวิธีการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า

^{๕๙} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธวิธีในการสอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮาส์, ๒๕๖๐), หน้า ๑๘-๑๙.

ว่าพระองค์มีรูปแบบวิธีการ และกระบวนการเช่นใดในการจัดการเรียนรู้เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่มีส่วนร่วม ให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ที่แท้จริง และประสบผลสำเร็จในการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล อันจะนำไปสู่ประโยชน์อันสูงสุดในการเรียนรู้ต่อไป ตามแนวทางของพระองค์

๓.๒ วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้า

วิธีการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในพระไตรปิฎก แสดงให้เห็นถึงความที่พระองค์ทรงมีพระปรีชาญาณอย่างยอดเยี่ยมในการแสดงธรรมพระองค์จะทรงตรวจดูอุปนิสัยของผู้ที่จะทรงสอนก่อนเสมอ ครั้นเมื่อทรงทราบอุปนิสัยของเขาแล้ว ก็ทรงคัดเลือกธรรมและทรงสรรหาวิธีการสอนที่เหมาะสม อันก่อให้เกิดประโยชน์อย่างใหญ่หลวงแก่ผู้ที่ทรงสอนนั้น วิธีการจัดการเรียนรู้ของพระองค์จะประกอบไปด้วยเทคนิควิธีการที่หลากหลาย เหมาะสมและเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟังเป็นอย่างยิ่ง

๓.๒.๑ องค์ประกอบของการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้า

ในการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม พระพุทธเจ้าทรงมีองค์ประกอบที่สำคัญเพื่อใช้ในการจัดการเรียนรู้เพื่อสร้างความมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ของผู้เรียน โดยอาศัยองค์ประกอบที่เป็นส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ ที่พบในจิตวิทยาพื้นฐานในการสอน ประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ ๔ ขั้นตอนดังนี้

๑) ขั้นประสบการณ์ (ประสบการณ์เดิมของผู้เรียน) โดยปกติพระพุทธเจ้าจะไม่ทรงเริ่มสอนด้วยการเข้าสู่เนื้อหาธรรมทีเดียว แต่จะทรงเริ่มด้วยการสนทนากับผู้ที่พระองค์จะสอน วิเคราะห์ดูธรรมชาติและความแตกต่างของผู้ที่จะทรงสอน เพื่อทดสอบความรู้และประสบการณ์เดิมของผู้ฟังก่อน จะทรงสนทนาปราศรัยในเรื่องที่เขาเข้าใจดีหรือสนใจอยู่ และมีความชำนาญในเรื่องนั้น ๆ ทำให้ทราบถึงภูมิรู้ภูมิธรรมของผู้เรียน และถือเอาความรู้เดิมประสบการณ์ของผู้เรียนเป็นหลักในการจัดการเรียนรู้ เพื่อให้ผู้เรียนเข้าใจได้ง่าย ดังมีตัวอย่างที่ในพระไตรปิฎก ดังนี้ในสมัยพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ทักขิณาคีรีมหาวิหาร ใกล้หมู่บ้านพราหมณ์ ชื่อเอกนาพา แคว้นมคธ สมัยนั้น ในฤดูหนาวข้าว ได้เสด็จไปโปรดกสิการทวาทพราหมณ์ ผู้เป็นชาวนา พระองค์ก็จะสนทนาในเรื่องการทำนา ปรากฏใน กสิการทวาทสูตร^{๖๐} ในสมัยที่ประทับอยู่ใกล้สระโบกขรณีชื่อกัศครา เขตกรุงจัมปา ก็ทรงโปรดนายเปสสะ บุตรคนเลี้ยงช้าง ก็ทรงสนทนาในเรื่องการฝึกสอน และเรื่องเกี่ยวกับช้าง ปรากฏใน กัณทรกสูตร^{๖๑} และเมื่อเสด็จจาริกไปในแคว้นอังคะ เพื่อโปรดพราหมณ์โสณทัณฑะ ผู้ปกครองกรุงจัมปา ก็ทรงเริ่มต้นการสอนด้วยการสนทนาในเรื่องไตรเพท ปรากฏใน โสณทัณฑสูตร^{๖๒} เป็นต้น

๒) ขั้นสะท้อนความคิด และอภิปราย พระพุทธเจ้าพระองค์ทรงเปิดให้ผู้เรียนได้มีโอกาสแสดงออก เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกันกับพระองค์ในการสอน เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้

^{๖๐} ขุ.ส. (ไทย) ๒๕/๓๖-๘๒/๕๑๗-๕๒๐.

^{๖๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑-๖/๑-๗.

^{๖๒} ที.ส. (ไทย) ๙/๓๐๐-๓๒๒/๑๑๑-๑๒๔.

ร่วมกันกับพระองค์ และเรียนรู้ร่วมกันและกันกับหมู่สงฆ์อย่างเข้าใจลึกซึ้ง ตัวอย่างเช่น ในสมัยที่พระองค์ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้น ทรงสอนและตอบปัญหาพระกุมารกัสสปะ ในเรื่องของปัญหาทั้ง ๑๕ ข้อ เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ถามตอบและแสดงความคิดเห็น ปรากฏใน วมิมกสูตร ว่าด้วยจอมปลวกปริศนา^{๖๓} และในสมัยที่พระองค์ประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน เขตกรุงราชคฤห์ ก็ทรงใช้วิธีการสอนนี้ กับสภียะปริพาชก ปรากฏใน สภียสูตร ว่าด้วยสภียปริพาชกทูลถามปัญหา^{๖๔} และในสมัยที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมแก่พระภิกษุหมู่ใหญ่ ในกรุงสาวัตถี เรื่องการตอบปัญหา ๑๘ ข้อ ก็ใช้วิธีการสอนนี้เช่นกัน ปรากฏใน เหตุสูตร ว่าด้วยทิกขุว่าไม่มีเหตุ^{๖๕} เป็นต้น

๓) ความคิดรวบยอด (สร้างความเข้าใจ และปัญญา) การเรียนรู้ในขั้นนี้พระพุทธเจ้าก็ได้ใช้ในการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม โดยส่งเสริมผู้เรียนเกิดความเข้าใจและนำไปสู่การเกิดความคิดรวบยอด อาจเกิดขึ้นโดยผู้เรียนเป็นฝ่ายริเริ่มแล้วผู้สอนช่วยเติมแต่งให้สมบูรณ์ โดยขั้นนี้พระองค์จะเป็นผู้นำทาง และผู้เรียนเป็นผู้สานต่อจนความคิดนั้นสมบูรณ์เป็นความคิดรวบยอด ตัวอย่างเช่นสมัยที่พระผู้มีพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขาอิชฌมกุฏ เขตกรุงราชคฤห์ ก็เสด็จไปโปรดบุตรเศรษฐีชื่อโสณโกฬิวิสะ ด้วยวิธีการนี้ ปรากฏใน โสณโกฬิวิสวัตถุ^{๖๖} และเมื่อครั้งที่โปรดพระอนนรุทธะ ก็ทรงใช้วิธีการนี้ ปรากฏใน อนนรุทธสูตร^{๖๗} เป็นต้น

๔) ขั้นทดลอง/ประยุกต์แนวคิด (ทดลองปฏิบัติ และประยุกต์แนวคิด) พระพุทธเจ้าพระองค์จะจัดการเรียนรู้ให้ผู้เรียนรับเอาสิ่งที่พระองค์ทรงสอน บวกกับการเรียนรู้ที่เกิดจากผู้เรียนได้ศึกษาปฏิบัติเองของผู้เรียน นำความรู้ที่เกิดขึ้นใหม่ไปประยุกต์ใช้ในลักษณะ หรือสถานการณ์ต่าง ๆ จนเกิดเป็นแนวทางปฏิบัติของผู้เรียนเองจนประสบผลสำเร็จอย่างสูงสุด ตัวอย่างเช่น ในการเสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ก็ทรงใช้วิธีนี้ โดยการมอบหลักในการนำไปประพฤติปฏิบัติอันประกอบไปด้วย ทางสายกลาง มรรคมีองค์ ๘ และอริยสัจ ๔ จนเกิดเป็นการเรียนรู้ที่ประสบผลสำเร็จอย่างสูงสุดคือมรรคผลนิพพานได้ ปรากฏใน ปัญจวัคคียกถา ว่าด้วยภิกษุปัญจวัคคีย์^{๖๘} เป็นต้น

จากที่กล่าวมาข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าพระองค์ทรงมีองค์ประกอบที่สำคัญในการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมโดยสรุปแล้วประกอบไปด้วย องค์ประกอบสำคัญ ๔ ขั้นตอน ๑) ขั้นประสบการณ์เดิมของผู้เรียน ๒) ขั้นสะท้อนความคิด และอภิปราย ๓) ขั้นสร้างความเข้าใจ และปัญญา ๔) ขั้นทดลองปฏิบัติ และประยุกต์แนวคิด ทั้งหมดนี้เป็นกระบวนการสำคัญที่นำไปสู่วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพระพุทธเจ้าต่อไป

^{๖๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๙-๒๕๑/๒๖๗-๒๗๓.

^{๖๔} ชุ.ชา. สดตก. (ไทย) ๒๕/๕๑๖-๕๕๓/๖๑๙-๖๓๐.

^{๖๕} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๑๒-๒๒๓/๒๙๐-๓๐๘.

^{๖๖} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๒-๒๔๔/๑-๑๒.

^{๖๗} อง.ติ.ก. (ไทย) ๒๐/๑๓๐-๑๓๑/๓๗๙-๓๘๐.

^{๖๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐-๒๔/๑๕-๓๑.

๓.๒.๒ วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพระทศพลญาณ ๑๐

วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้าโดยใช้หลักพระปัญญาคุณของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า ทศพลญาณ หรือ ตถาคตพลญาณ ๑๐ คือ พระญาณอันเป็นกำลังของพระตถาคต ๑๐ ประการ ที่ทำให้พระองค์สามารถบันลือสืหนาท ประกาศพระศาสนาได้มั่นคง อันเป็นเครื่องมือสำคัญของพระพุทธเจ้าที่ทำให้พระองค์สามารถประกาศพระศาสนาได้อย่างประสบผลสำเร็จ จนได้ชื่อว่าเป็นบรมครูของโลกเป็นที่สุดในการจัดการเรียนการสอนได้อย่างยอดเยี่ยม จากแนวคิดนี้นำไปสู่การบูรณาการเข้ากับการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงทศพลญาณ หรือ ตถาคตพลญาณ ๑๐ ประการใน สืหนาทสูตร ความว่า

กำลังของตถาคต ๑๐ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ตถาคตรู้ชัดฐานะ๑โดยเป็นฐานะ และฐานะโดยเป็นฐานะในโลกนี้ตามความเป็นจริง การที่ตถาคตรู้ชัดฐานะโดยเป็นฐานะ และฐานะโดยเป็นฐานะตามความเป็นจริง นี้เป็นกำลังของตถาคตที่ตถาคตอาศัยแล้วปฏิญาณฐานะที่องอาจ บันลือสืหนาท ประกาศพรหมจักรในบริษัท

๒. ตถาคตรู้ชัดวิบากแห่งการยึดถือกรรมที่เป็นทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบันโดยฐานะ โดยเหตุตามความเป็นจริง การที่ตถาคตรู้ชัดวิบากแห่งการยึดถือกรรมที่เป็นทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบันโดยฐานะ โดยเหตุตามความเป็นจริง นี้เป็นกำลังของตถาคตที่ตถาคตอาศัยแล้วปฏิญาณฐานะที่องอาจบันลือสืหนาท ประกาศพรหมจักรในบริษัท

๓. ตถาคตรู้ชัดปฏิบัติที่ให้ถึงภูมิทั้งปวง๒ตามความเป็นจริง การที่ตถาคตรู้ชัดปฏิบัติที่ให้ถึงภูมิทั้งปวงตามความเป็นจริง นี้เป็นกำลังของตถาคตที่ตถาคตอาศัยแล้วปฏิญาณฐานะที่องอาจ บันลือสืหนาท ประกาศพรหมจักรในบริษัท

๔. ตถาคตรู้ชัดโลกที่มีธาตุหลายชนิด๓ มีธาตุที่แตกต่างกัน๔ตามความเป็นจริงการที่ตถาคตรู้ชัดโลกที่มีธาตุหลายชนิด มีธาตุที่แตกต่างกันตามความเป็นจริง นี้เป็นกำลังของตถาคตที่ตถาคตอาศัยแล้วปฏิญาณฐานะที่องอาจบันลือสืหนาท ประกาศพรหมจักรในบริษัท

๕. ตถาคตรู้ชัดว่าหมู่สัตว์เป็นผู้มีอริยาคัยต่างกันตามความเป็นจริง การที่ตถาคตรู้ชัดว่าหมู่สัตว์เป็นผู้มีอริยาคัยต่างกันตามความเป็นจริง นี้เป็นกำลังของตถาคตที่ตถาคตอาศัยแล้วปฏิญาณฐานะที่องอาจ บันลือสืหนาทประกาศพรหมจักรในบริษัท

๖. ตถาคตรู้ชัดว่าสัตว์เหล่าอื่น และบุคคลเหล่าอื่นมีอินทรีย์แก่กล้าและอินทรีย์อ่อน ตามความเป็นจริง การที่ตถาคตรู้ชัดว่าสัตว์เหล่าอื่น และบุคคลเหล่าอื่นมีอินทรีย์แก่กล้าและอินทรีย์อ่อนตามความเป็นจริง นี้เป็นกำลังของตถาคตที่ตถาคตอาศัยแล้วปฏิญาณฐานะที่องอาจ บันลือสืหนาท ประกาศพรหมจักรในบริษัท

๗. ตถาคตรู้ชัดความเศร้าหมอง ความฟ่องแผ้ว แห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ และการออกจากฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ ตามความเป็นจริง การที่ตถาคตรู้ชัดความเศร้าหมอง ความฟ่องแผ้ว แห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ และการออกจากฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติตามความเป็นจริง นี้เป็นกำลังของตถาคตที่ตถาคตอาศัยแล้วปฏิญาณฐานะที่องอาจ บันลือสืหนาท ประกาศพรหมจักรในบริษัท

๘. ตถาคตรลิกถึงชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง ๑๐๐,๐๐๐ ชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัป๑เป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏกัป๒เป็นอัน มากบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้างว่า ‘ในภพนั้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจากภพนั้น ก็ไปเกิดในภพนั้น แม้ในภพนั้น เราก็มียชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจากภพนั้นแล้วจึงมาเกิดในภพนี้’ ตถาคตรลิกชาติก่อนได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้ การที่ตถาคตรลิกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ฯลฯ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้ นี่เป็นกำลังของตถาคตที่ตถาคตอาศัยแล้วปฏิญญาฐานะที่องอาจ บันลือสีหนาท ประกาศพรหมจักรในบริษัท

๙. ตถาคตเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจติ(เคลื่อน) กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดีด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า “หมู่สัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วาจทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก แต่หมู่สัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วาสุจริต และมโนสุจริตไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้ทำตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ตถาคตเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็น ไปตามกรรมอย่างนี้แล การที่ตถาคตเห็นหมู่สัตว์ ฯลฯ ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม นี่เป็นกำลังของตถาคตที่ตถาคตอาศัยแล้วปฏิญญาฐานะที่องอาจ บันลือสีหนาทประกาศพรหมจักรในบริษัท

๑๐. ตถาคตทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน การที่ตถาคตทำให้แจ้งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน นี่เป็นกำลังของตถาคตที่ตถาคตอาศัยแล้วปฏิญญาฐานะที่องอาจ บันลือสีหนาท ประกาศพรหมจักรในบริษัท

ภิกษุทั้งหลาย กำลังของตถาคต ๑๐ ประการนี้แล ที่ตถาคตประกอบแล้ว เป็นเหตุให้ปฏิญญาฐานะที่องอาจ บันลือสีหนาท ประกาศพรหมจักรในบริษัท^{๖๙}

จากเนื้อความในพระไตรปิฎก ที่ปรากฏ ในสีหนาทสูตร ข้างต้นนี้ สามารถทราบถึงแนวทางในการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้า ตามแนวพระทศพลญาณ ๑๐ สามารถสรุปได้ดังนี้

๑) ฐานฐานญาณ พระพุทธเจ้ามีความเข้าใจในเนื้อหา ขอบเขตกฎเกณฑ์ และหลักการต่าง ๆ ของวิชาหรือเรื่องที่พระองค์สอนเป็นอย่างดี รวมถึงสิ่งที่เกี่ยวข้องที่จะนำมาใช้ในกระบวนการ

^{๖๙} อภ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๑/๔๓-๔๔.

จัดการเรียนการสอน เช่น ตัวผู้เรียน สภาพแวดล้อม เป็นต้น พระองค์ผ่านการศึกษาและรู้มาอย่างชัดเจน ตลอดจนรู้ขีดความสามารถของบุคคลที่พระองค์จะทรงสอน ว่ามีพัฒนาการอยู่ในระดับใด โดยอาศัยหลักการวิเคราะห์ธรรมชาติผู้เรียนตามแนว กรรม, บุคคล ๔, และจิต ๖ เป็นต้น

๒) กรรมวิปากญาณ พระพุทธเจ้ามีความเข้าใจในกระบวนการพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์เป็นอย่างดี เพื่อใช้วางแผนในการออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับผู้เรียนด้านพัฒนาการและความแตกต่างระหว่างบุคคล เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในการเรียนรู้ร่วมกับกับพระองค์ โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน

๓) สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ พระพุทธเจ้าพระองค์รู้ถึงวิธีการและกลวิธีปฏิบัติต่าง ๆ ที่จะนำเข้าสู่เป้าหมายที่ต้องการ เริ่มต้นจากการตั้งจุดประสงค์ของการศึกษาในเรื่องที่จะสอน การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ จนถึงขั้นวัดและประเมินผลการเรียนรู้ของพระองค์

๔) นานาธาตุญาณ พระพุทธเจ้ามีความรู้ในวิชาสรีรวิทยาและจิตวิทยา พระองค์ทราบองค์ประกอบต่าง ๆ และการทำหน้าที่ขององค์ประกอบเหล่านั้นในกระบวนการจัดการเรียนรู้ของบุคคล และถ้าเป็นไปได้ และพระองค์ยังมีความรู้ในเรื่องทั่วไปอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในทางวิทยาศาสตร์ รู้จักสภาวะของสิ่งทั้งหลาย และมีทัศนคติที่ถูกต้องต่อสิ่งเหล่านั้น อันจะเป็นเครื่องเพิ่มพูนประสิทธิภาพในการสอนของพระองค์ให้ได้ผลดียิ่งขึ้น

๕) นานาอิมุตติกญาณ พระพุทธเจ้าทรงรู้ความแตกต่างระหว่างบุคคล ทรงทราบถึงความโน้มเอียงของจิต แนวความสนใจ และความถนัดโดยธรรมชาติ

๖) อินทริยปโรปริยัตตญาณ พระพุทธเจ้ารู้ความแตกต่างระหว่างบุคคล (กรรม) ในด้านสติปัญญาความสามารถ พัฒนาการด้านต่าง ๆ และความพร้อมที่จะเรียนรู้

๗) ฌานาทีสังกิเลสาทิญาณ พระพุทธเจ้ารู้ปัจจัยต่าง ๆ ที่เป็นอุปสรรค หรือส่งผลเพิ่มพูนผลสำเร็จของการเรียนรู้ และการฝึกอบรมในระดับต่าง ๆ พระองค์ทรงรู้จักใช้เทคนิคต่าง ๆ เข้าแก้ไข หรือส่งเสริม นำการเรียนรู้และการฝึกอบรมให้ดำเนินก้าวหน้าไปด้วยดี

๘) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ พระพุทธเจ้าทรงรู้ประวัติพื้นเพเดิม และประสบการณ์ในอดีตของผู้เรียนเป็นอย่างดี และนำประสบการณ์เดิมของผู้เรียนมาใช้เป็นแนวทางในการจัดการเรียนรู้

๙) จุตูปปาตญาณ พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาสังเกตดูผู้เรียน ในขณะที่ผู้เรียนมีบทบาทในชีวิตจริง ภายในกลุ่มชนหรือชุมชน พระองค์สามารถรู้เท่าทัน และเข้าใจพฤติกรรมต่าง ๆ ที่เขาแสดงออกในลักษณะนั้น ๆ ว่าเป็นผู้มีปัญหาหรือไม่อย่างไร มองเห็นสาเหตุแห่งปัญหานั้น และพร้อมที่จะเข้าช่วยเหลือแก้ไขได้ทันที

๑๐) อาสวักขยญาณ พระพุทธเจ้ารู้ชัด เข้าใจ แจ่มแจ้ง และแน่ใจว่า ผลสัมฤทธิ์ที่เป็นจุดหมายของการจัดการเรียนรู้ของพระองค์นั้นคืออะไร เป็นอย่างไร และพระองค์สามารถกระทำ

ผลสัมฤทธิ์ นั้นให้เกิดขึ้นได้จริงด้วยพุทธวิธีของพระองค์ นำไปสู่การวิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้า

๓.๒.๓) วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวจิต ๖

วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวจิต ๖ ประเภท คำว่า จิต หรือ จริยา ๖ หมายถึง ความประพฤติปกติ ความประพฤติซึ่งหนักไปทางใดทางหนึ่ง อันเป็นปกติประจำอยู่ในสันดาน พันเพของจิต อุปนิสัย พันนิสัย แบบหรือประเภที่ใหญ่ ๆ แห่งพฤติกรรมของคน ตัวความประพฤติเรียกว่า จริยา บุคคลผู้มีความประพฤติอย่างนั้น ๆ เรียกว่า จิต มี ๖ ประการ คือ

๑) รากจิต คือ ผู้มีรากะเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางรักสวयรัก ธรรมเนียมคู่ปรับสำหรับแก้ คือ อสุภะและกายคตาสติ

๒) โทสจิต คือ ผู้มีโทสะเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางใจร้อน ธรรมเนียม คือ พรหมวิหารและกสิณ โดยเฉพาะวันณกสิณ

๓) โมหจิต คือ ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางเขลา เหมงซึม เงื่องง งามายกรรมฐานที่เกื้อกูล คือ อานาปานสติ และพึงแก้ด้วยการเรียน ถาม ฟังธรรม สนทนาธรรมตามกาล หรืออยู่กับผู้สอน

๔) สัทธาจิต คือ ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางมีจิตซาบซึ้ง ชื่นบานน้อมใจเลื่อมใสโดยง่าย พึงชักนำไปใน สิ่งที่ควรแก่ความเลื่อมใส และความเชื่อที่มีเหตุผล เช่น พิจารณานุสติ ๖ ข้อต้น

๕) พุทธิจิต หรือ ญาณจิต คือ ผู้มีความรู้เป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางใช้ความคิดพิจารณา พึงส่งเสริมด้วยแนะนำให้ใช้ความคิดในทางที่ชอบ เช่น พิจารณาไตรลักษณ์ ธรรมเนียมที่เหมาะสม คือ มรณสติ อุปमानุสติ จตุธาตุววัฏฐาน และอาหาเรปฏิกูลสัญญา

๖) วิตกจิต คือ ผู้มีวิตกเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางนึกคิดจับจดฟุ้งซ่าน พึงแก้ด้วยสิ่งที่สะกดอารมณ์ เช่น เจริญอานาปานสติ หรือเพ่งกสิณ เป็นต้น

จากคำอธิบายความหมายของจิต ๖ ประเภทข้างต้นนำมาสู่วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมโดย พระพุทธเจ้าใช้หลักการ จิต ๖ ประเภท นี้เพื่อวิเคราะห์และแบ่งกลุ่มผู้เรียน จากนั้นจึงนำข้อมูลหรือเนื้อหาที่จะสอนทรงมาวางแผนในการจัดการเรียนการสอนเพื่อสนองความแตกต่างระหว่างบุคคลตามแนวจิตทั้ง ๖ เพื่อสร้างรูปแบบการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้าในเชิงบูรณาการได้ ดังนี้

๑) รากจิต ผู้เรียนที่มีอุปนิสัยแบบ รากะจิต จะมีการกระทำที่ผู้เรียนสนใจการเรียนรู้ในเรื่องเกี่ยวกับความละเอียดอ่อน สุภาพ สวยงาม ผู้สอนจะต้องเน้นเรื่องความงามหรือ สุนทรียะ เพราะ

ผู้เรียนราคะจิริตอยากเรียนในสิ่งที่สวยงาม เขาเห็นอะไรเขาจะซาบซึ้งสนใจในด้านนี้ผู้สอนควรพูดผู้เรียนราคะจิริตอย่างไร

๒) โทสจิริต ผู้เรียนที่มีอุปนิสัยแบบ โทสจิริตเป็นผู้ที่ชอบความเร็ว เขาไม่ชอบเรียนรู้อะไรที่เยิ่นเย้อ ชอบให้ผู้สอนสรุปความหรือจับประเด็นสำคัญให้เขาได้ไปคิดต่อ ในการออกแบบการเรียนรู้สำหรับผู้เรียนประเภทโทสจิริต อาจใช้วิธีการสรุปองค์ความรู้ หรือการทำแผนผังความคิด (Mind map) มาช่วยในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในชั้นเรียน

๓) โมหจิริต ผู้เรียนที่มีอุปนิสัยแบบ โมหจิริต ส่วนมากชอบช่วงเหงาหวานอน ชอบหลับในเวลาเรียนหนังสือ ผู้สอนต้องรู้ว่าเขามีจุดอ่อนก็คือชอบหลับ ควรให้เขาทำกิจกรรมเพื่อให้ตื่นตัวอยู่และพร้อมที่จะเรียนรู้เสมอ

๔) สัทธาจิริต ผู้เรียนที่มีอุปนิสัยแบบ สัทธาจิริต มักเชื่อง่าย ชอบเรื่องตื่นเต้น ผู้สอนต้องทำให้เขาเกิดศรัทธาในตัวผู้สอนและวิชาที่เรียนแล้ว เขาจะเรียนรู้ได้ดีที่สุด แต่ถ้าผู้เรียนไม่ศรัทธาก็จะไม่ตั้งใจที่จะศึกษาเรียนรู้ และมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนการสอนเรียนในชั้นเรียน

๕) พุทธิจิริต หรือ ญาณจิริต ผู้เรียนที่มีอุปนิสัยแบบ พุทธิจิริต หรือ ญาณจิริต เป็นคน ใฝ่รู้ใฝ่เรียน ช่างสังเกต มักชอบถามผู้สอนในรายละเอียดเนื้อหาสาระวิชาที่สอน และเรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ ซึ่งอาจไม่อยู่ในตำราเรียน ผู้สอนต้องมีความแม่นยำในเนื้อหาและสามารถตอบข้อสงสัยของผู้เรียนได้

๖) วิตกจิริต ผู้เรียนที่มีอุปนิสัยแบบ วิตกจิริต เป็นพวกที่ลังเล สงสัย ตัดสินใจอะไรไม่ได้หรือตัดสินใจช้า ไม่รู้ว่าอะไรจะเลือกอะไร ผู้สอนก็ต้องสอนวิธีตัดสินใจหรือสรุปประเด็นให้เด่นชัด ตัดความลังเลสงสัยของผู้เรียนลง เพื่อให้เกิดความเข้าใจในเนื้อหาที่ศึกษาเรียนรู้

๔.๑.๔ วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวบุคคล ๔

วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวบุคคล ๔ เป็นวิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมโดยบูรณาการเข้ากับ บุคคล ๔ ประเภท คำว่า บุคคล ๔ ประเภท คือ พระพุทธเจ้าทรงเปรียบบุคคลเป็นดอกบัว ๓ เหล่า^{๗๐} ปรากฏใน โพธิราชกุมารสูตร^{๗๑} ความว่า

อาตมภาพรับคำทูลอาราธนาของพรหม และเพราะอาศัยความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย จึงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ๖ เมื่อตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีธูลีในดวงตา ๗น้อย มีธูลีในดวงตามากมีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัว บางพวกเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งไม่น่ากลัวในกอบุบล(บัวขาว) ในกอบุทม(บัวหลวง) หรือในกอบุณทริก(บัวขาว) ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณทริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่

^{๗๐} อย.จตุกก.อ. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒.

^{๗๑} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๙/๔๑๐.

ใต้น้ำ และมีน้ำหล่อเลี้ยงไว้ ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำเจริญในน้ำ อยู่ใต้น้ำ ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำเจริญในน้ำ อยู่บนน้ำ ไม่แตะน้ำ แม้ฉันใด อาตมภาพเมื่อตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีในดวงตาน้อย มีธุลีในดวงตามาก มีอินทรีย์แก่กล้ามีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัว บางพวกเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งไม่น่ากลัวก็ฉันนั้นเหมือนกัน^{๗๒}

ส่วนที่ปรากฏว่าพระพุทธเจ้าทรงเปรียบบุคคลเป็นดอกบัว ๔ เหล่า ปรากฏในอุคคฤตัญญสูตร และมโนรกฎปุณณิ ได้อธิบายบุคคล ๔ จำพวก ไว้ดังนี้ ความว่า

๑) อุคคฤตัญญ พวกที่มีสติปัญญาฉลาดเฉลียว เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมก็สามารถรู้และเข้าใจในเวลาอันรวดเร็ว เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่พ้นน้ำ เมื่อต้องแสงอาทิตย์ก็เบ่งบานทันที

๒) วิปจิตัญญ พวกที่มีสติปัญญาดี เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมแล้วพิจารณาตามและได้รับการอบรมฝึกฝนเพิ่มเติม จะสามารถรู้และเข้าใจได้ในเวลาอันไม่ช้า เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่ปรึมน้ำซึ่งจะบานในวันถัดไป

๓) เนยยะ พวกที่มีสติปัญญาน้อย แต่เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมแล้วพิจารณาตามและได้รับการอบรมฝึกฝนเพิ่มอยู่เสมอ มีความขยันหมั่นเพียรไม่ย่อท้อ มีสติมั่นประกอบด้วยศรัทธา ปสาทะ ในที่สุดก็สามารถรู้และเข้าใจได้ในวันหนึ่งข้างหน้า เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำ ซึ่งจะค่อย ๆ โผล่ขึ้นเบ่งบานได้ในวันหนึ่ง

๔) ปทปรมะ พวกที่ไร้สติปัญญา และยังเป็นมิจฉาทิฐิ แม้ได้ฟังธรรมก็ไม่อาจเข้าใจ ความหมายหรือรู้ตามได้ ทั้งยังขาดศรัทธาปสาทะ ไร้ซึ่งความเพียร เปรียบเสมือนดอกบัวที่จมอยู่กับโคลนตม ยังแต่จะตกเป็นอาหารของเต่าปลา ไม่มีโอกาสโผล่ขึ้นพ้นน้ำเพื่อเบ่งบาน

บุคคล ๓ จำพวกแรกเรียกว่าเวไนยสัตว์ (ผู้แนะนำสั่งสอนได้) ส่วนปทปรมะเป็นอเวไนยสัตว์ (ผู้ไม่อาจแนะนำสั่งสอนได้)

จากพระไตรปิฎกและอรรถกถาที่ได้อธิบายถึงบุคคล ๔ ประเภท สามารถแสดงถึงวิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมโดยบูรณาการเข้ากับ บุคคล ๔ ประเภท จากนั้น จึงนำข้อมูลมาวางแผนในการจัดการเรียนการสอนเพื่อสนองความแตกต่างระหว่างบุคคลตามแนวบคคล ๔ ประเภท เพื่อสร้างรูปแบบการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้า ดังนี้

๑) อุคคฤตัญญ ผู้เรียนประเภทอุคคฤตัญญจัดอยู่ในกลุ่มบัวพ้นน้ำเมื่อได้รับแสงอาทิตย์จะแย้มบานทันที ผู้เรียนกลุ่มนี้เปรียบเสมือนผู้มีปัญญาเฉียบแหลม มีการศึกษา มีประสบการณ์ดี แล้ว

^{๗๒} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๓/๓๐๘.

ไม่ ต้องการเนื้อหาหรือการอธิบายอะไรมาก เพียงแค่ผู้สอนยกหัวข้อขึ้นสอนก็สามารถรู้ได้ ผู้สอนจึงต้องวางแผนการสอนให้กระชับ ชัดเจน ไม่ควรเยิ่นเย้อหรือใช้เวลาอธิบายมาก

๒) วิปจิตัญญู ผู้เรียนประเภทวิปจิตัญญู จัดอยู่ในกลุ่มบัวได้ผิวน้ำ เพียงรอวันจะโผล่พ้นน้ำ ขึ้นมารับแสงอาทิตย์แล้วแย้มบานในวันรุ่งขึ้น ผู้เรียนกลุ่มนี้เปรียบเสมือนผู้มีปัญญามากอยู่แล้ว เพียงผู้สอนให้ข้อมูลเนื้อหาเพียงเล็กน้อยก็ เข้าใจได้ผู้สอนอาจใช้เทคนิคและกลวิธีการสอนเพิ่มเติมเพื่อประกอบการอธิบายในเนื้อหาในการจัดการเรียนรู้ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น

๓) เนยยะ ผู้เรียนประเภทเนยยะ จัดอยู่ในกลุ่มบัวที่จมอยู่กลางน้ำ โอกาสที่จะโผล่ขึ้นมาพ้นน้ำเพื่อรับแสงอาทิตย์แล้วแย้มบานได้ ผู้เรียนกลุ่มนี้เปรียบเสมือนกลุ่มคนที่มีปัญญาระดับปานกลาง หากประสบคับประคองดี ๆ ก็มีโอกาสนี้จะประสบความสำเร็จในชีวิตมาก ผู้สอนจะต้องมีความละเอียดอ่อน เนื้อหาต้องตรงประเด็นชัดเจนและถูกต้องเพราะผู้เรียนกลุ่มนี้ไม่เปลี่ยนแปลงอะไรง่าย ๆ

๔) ปทปรมะ ผู้เรียนประเภทปทปรมะ จัดอยู่ในกลุ่มบัวในโคลนตม คือบัวที่ยังเป็นหน่อยังไม่โผล่พ้นโคลนตมขึ้นมา โอกาสที่จะเป็นอาหารของปลาและเต่าก็มีอยู่มาก กลุ่มนี้เปรียบเสมือนกลุ่มผู้เรียนที่มีปัญญาทึบ การสอนให้กับบุคคลกลุ่มนี้ต้องออกแรงมาก มีเทคนิคและกลวิธีประกอบการสอนหลาย ๆ อย่าง ต้องให้หมั่นคิดมันทำ ย้ำคิด ย้ำทำ การสอนจึงจะประสบความสำเร็จ ไม่ควรตัดโอกาสการเรียนรู้ของเขาทิ้งเสียทีเดียว ในการสอนผู้เรียนประเภทนี้ อาจเรียกว่า เป็นกลุ่มพิเศษ ผู้สอนควรมีเทคนิควิธีการพิเศษ เช่นการเล่นเกม หรือกิจกรรมเสริม ประกอบการสอน เพื่อสร้างความมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้ในชั้นเรียน

๔.๑.๔) กลวิธีและอุบายประกอบในการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้า

กลวิธีและอุบายประกอบในการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้ามีอยู่ ๑๐ วิธีที่พระองค์ได้ใช้ในการจัดการเรียนรู้เพื่อความเหมาะสมกับผู้เรียน และสร้างความมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ ดังปรากฏในพระไตรปิฎกสรุปได้โดยย่อดังนี้

๑) มีการยกอุทาหรณ์และเล่านิทานประกอบ การยกตัวอย่างประกอบคำอธิบายและการเล่านิทานประกอบการสอนนั้น ช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้จำได้แม่นยำ เห็นจริงและเกิดความเพลิดเพลิน ทำให้การเรียนการสอนมีอรรถรสยิ่งขึ้น พระพุทธเจ้าทรงใช้อุทาหรณ์และนิทานประกอบการสอนมากมายเพียงใดจะเห็นได้จากการที่ในคัมภีร์ต่าง ๆ มีอุทาหรณ์และนิทานประกอบปรากฏอยู่ทั่วไป เฉพาะคัมภีร์ชาดกอย่างเดียวก็มีนิทานชาดกถึง ๕๔๗ เรื่อง

๒) มีการเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา คำอุปมาช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งและเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมาและเข้าใจง่ายขึ้น มักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม เปรียบเทียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือเปรียบเทียบเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรม ก็ช่วยให้เกิดความหนักแน่นขึ้น ตัวอย่างเช่น “ภูเขาศิลาล้วน เป็นแท่งทึบ ย่อมไม่สะเทือนเพราะลม ฉันทิ บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะนินทาหรือสรรเสริญ ฉันทิ”^{๗๓} และ “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันทิ กัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มีมิตตติ) ก็

^{๗๓} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๘๑/๕๓.

เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉะนั้น”^{๗๔} การสอนโดยการใช้อุปมาข้อนี้ น่าจะเป็นกลวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงใช้มากที่สุด มากกว่ากลวิธีอื่นใด

๓) การใช้อุปกรณ์การสอน ในสมัยพุทธกาล ทรงใช้บุคคล เหตุการณ์ สถานที่และสภาพแวดล้อมทางสังคม เป็นสื่อในการเรียนการสอน การใช้อุปกรณ์การสอน ในสมัยพุทธกาลย่อมไม่มีอุปกรณ์การสอนชนิดต่าง ๆ ที่จัดทำขึ้นไว้เพื่อการสอนโดยเฉพาะเมื่อสมัยปัจจุบัน เพราะยังไม่มีการจัดการศึกษาเป็นระบบขึ้นมาอย่างแพร่หลายกว้างขวาง หากจะใช้อุปกรณ์ก็ต้องใช้สิ่งของที่มาจากธรรมชาติหรือเครื่องใช้ต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน มีอยู่ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนสามเณรราหุลโดยใช้ภาชนะตักน้ำ เป็นอุปกรณ์การสอน^{๗๕} และในสมัยที่ประทับอยู่ ณ สีเสปวัน เขตกรุงโกสัมพีครั้งนั้นพระพุทธเจ้าทรงหยิบใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบขึ้นมา แล้วรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบที่เราหยิบขึ้นมากับใบที่อยู่บนต้น อย่างไหนจะมากกว่ากัน” ลำดับนั้นภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ใบที่อยู่บนต้นไม้นั้นแลมากกว่า ใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบที่พระองค์ทรงหยิบขึ้นมามีเพียงเล็กน้อย พระพุทธเจ้าข้า”^{๗๖}

๔) มีการทำเป็นตัวอย่าง วิธีสอนที่ดีที่สุดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะในทางจริยธรรมคือ การทำเป็นตัวอย่าง ซึ่งการสอนแบบไม่ต้องกล่าวสอนเป็นทำนองการสาธิตให้ดู แต่ที่พระพุทธเจ้า ทรงกระทำนั้น เป็นไปในรูปธรรมที่พระองค์ทรงเป็นผู้ทำที่ดี การสอนโดยทำเป็นตัวอย่าง ก็คือทำจริยาวัตร อันดีงามที่เป็นอยู่โดยปกติตนเอง ครั้งหนึ่งพระองค์ได้สอนโดยวิธีการทำเป็นตัวอย่างโดยได้พยาบาลดูแลพระภิกษุซึ่งอาพาธเป็นโรคท้องร่วง นอนจมกองมูลและคูอยู่ ไร้ผู้ดูแลพระพุทธเจ้าจึงเสด็จไปหาช่วยทำความสะอาดให้ แล้วทรงนำไปนอนโดยเรียบร้อย^{๗๗}

๕) มีการเล่นภาษา เล่นคำและใช้คำในความหมายใหม่ การเล่นภาษาและเล่นคำ เป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาผสมปฏิภาณ ข้อนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าที่ทรงมีความรอบรู้ในทุกด้าน กล่าวคือเมื่อผู้ใดทูลถามมาเป็นร้อยกรองพระองค์ก็ส่งตอบเป็นร้อยกรองไปทันที ทำนองกลอนสด หรือบางทีเมื่อมีคนทูลถามโดยใช้ข้อความไปในทางไม่ดี พระองค์ก็ส่งตอบด้วยถ้อยความเดียวกัน แต่เปลี่ยนความหมายที่แตกต่างออกไปเป็นฝ่ายดีงาม อย่างในสมัยที่ พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ คงคันทะเสดาอันเป็นที่อยู่ของนพเรขยิกษุ เขตเมืองเวรัญชา พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เวรัญชพราหมณ์มากล่าวบริภาษพระองค์ด้วยคำพูดที่รุนแรงต่าง ๆ ในทางที่เสียหาย พระพุทธเจ้าทรงยอมรับคำบริภาษนั้นไว้ทั้งหมด และทรงแปลความหมายอธิบายเสียใหม่ให้เป็นเรื่องที่ดีงาม^{๗๘}

๖) อุบายเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคล การเลือกคนเป็นอุบายสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในการประกาศธรรมของพระพุทธเจ้า โดยทรงเลือกที่จะไปโปรดบุคคลในเวลาที่เหมาะสม ดังปรากฏ ทรงเสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์^{๗๙} โปรดยสกุบุตรพร้อมทั้งบิดามารดาและญาติ

^{๗๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙/๔๓.

^{๗๕} ดุราลละเหียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๗-๑๑๒/๑๑๓-๑๒๔.

^{๗๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๑/๖๑๓.

^{๗๗} ดุราลละเหียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๕-๓๖๖/๒๓๙-๒๔๒.

^{๗๘} ดุราลละเหียดใน วิ.ม. (ไทย) ๑/๑-๒๙/๑-๑๕.

^{๗๙} ดุราลละเหียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒/๑๙.

มิตร^{๘๐} โปรตชูลิ ๓ ฟีน้องพร้อมทั้งบริวาร^{๘๑} ทั้ง ๑,๐๐๐ เริ่มด้วยชฎิลพีใหญ่เสียก่อน แล้วนำชฎิลเหล่านี้ผู้กลายเป็นสาวกแล้วเข้าสู่นครราชคฤห์ ประกาศธรรม ณ พระนครนั้น ได้พระราชาเป็นสาวก^{๘๒}

๓) มีการรู้จักจังหวะและโอกาส ผู้สอนจะต้องรู้จักใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์เมื่อยังไม่ถึงจังหวะ ไม่เป็นโอกาส เช่น ผู้เรียนไม่พร้อม ยังไม่เกิดปริปากะแห่งญาณหรืออินทรีย์ก็ต้องมีความอดทนหรือไม่ดิ้นรนทำ แต่ต้องตื่นตัวอยู่เสมอเมื่อถึงจังหวะและโอกาสก็ต้องมีความฉับไวที่จับมาใช้ให้เป็นจังหวะ ไม่ปล่อยให้ผ่านเลยไปเสียเปล่า การรู้จักจังหวะและโอกาส คือจะต้องคำนึงถึงจังหวะโอกาสที่เป็นประโยชน์ เมื่อยังไม่ถึงจังหวะไม่เป็นโอกาสเช่นผู้ฟังยังไม่พร้อม ก็จะไม่ทรงแสดงธรรมในระยะแรกประกาศพระศาสนา ณ วันมาฆบูรณมี หลังตรัสรู้ได้ ๔ เดือน เมื่อประทับอยู่ ณ เวฬุวัน พระสงฆ์สาวกมาชุมนุมพร้อมกัน ณ ที่นั้น และเป็นโอกาสอันเหมาะสมพระพุทธรูปเจ้าก็ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์สำหรับเป็นหลักยึดถือร่วมกันของสงฆ์ ที่จะแยกย้ายกันไปบำเพ็ญศาสนกิจ และอีกกรณีหนึ่ง ที่แสดงถึงการรู้จักใช้จังหวะและโอกาสของพระพุทธรูปเจ้าก็คือ ในเรื่องของการสังคายนา เมื่อครั้งยังทรงพระชนม์อยู่มีภิกษุหลายรูปเข้าไปทูลแสดงความประสงค์ให้พระองค์ทำสังคายนา แต่กาลเวลายังไม่สมควรจึงตรัสห้ามเสีย จนล่วงถึงปลายพุทธกาลแล้ว นิครนถ์นาฏบุตรผู้เป็นศาสดาของศาสนาเซนได้สิ้นชีวิตลง สาวกของท่านไม่ได้รวบรวมคำสอนไว้เป็นหมวดหมู่ และไม่ได้ตกลงกันไว้ให้ชัดเจน ปรากฏว่าเมื่อศาสดาของศาสนาเซนสิ้นชีวิตไปแล้ว เหล่าสาวกก็แตกแยกทะเลาะวิวาทกันว่า ศาสดาของตนสอนว่าอย่างไร ครั้งนั้น พระจุณเถระได้นำขานี้มากราบทูลแด่พระพุทธรูปเจ้า และพระองค์ได้ตรัสแนะนำให้พระสงฆ์ทั้งปวง ร่วมกันสังคายนาธรรมทั้งหลายไว้เพื่อให้พระศาสดาดำรงอยู่ยั่งยืนเพื่อประโยชน์สุขแก่พหุชน^{๘๓}

๔) มีความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ ถ้าผู้สอนๆ อย่างไม่มีอัตตา ตัดต้นหามานะทิฐิ ก็จะมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญ สุดท้ายจะใช้กลวิธีใดในการสอนได้ผลดีที่สุด ก็จะทำในทางนั้น ไม่กลัวว่าจะเสียเกียรติไม่กลัวจะถูกดูสีกว่าแพ้ บางคราวเมื่อสมควรยอมก็ต้องยอมให้ผู้เรียนรู้สีกว่า ตัวเขาเก่ง บางคราวสมควรข่มก็ข่ม บางคราวสมควรโอนอ่อนตามก็ยอมตาม สมควรขัดก็ขัด สมควรก็คล้อยก็คล้อย สมควรปล่อยก็ปล่อย อย่างในตอนที่พระพุทธรูปเจ้าตรัสตอบปัญหาเกสสารถิ ผู้ฝึกม้าว่า พระองค์ทรงมีวิธีฝึกบุรุษอย่างไร พระพุทธรูปเจ้าทรงตอบว่า “เราฝึกผู้ที่ควรฝึกได้ด้วยวิธีแบบสุภาพบ้าง วิธีแบบรุนแรงบ้าง วิธีทั้งแบบสุภาพและแบบรุนแรงบ้าง”^{๘๔}

๕) มีการลงโทษและให้รางวัล แม้พระพุทธรูปเจ้าจะทรงใช้การชมเชยกย่องบ้าง ก็เป็นไปตามในรูปการยอมรับคุณค่าความดีของผู้นั้น กล่าวชมโดยธรรม ให้เขามั่นใจในการทำความดีของตนแต่ไม่ให้เกิดเป็นการเปรียบเทียบข่มคนอื่น บางทีทรงชมเพื่อให้ถือเป็นตัวอย่าง หรือเพื่อแก้ความเข้าใจผิด ให้ตั้งทัศนคติที่ถูก การลงโทษและให้รางวัล พระพุทธรูปเจ้าชี้ให้เห็นว่าการใช้อำนาจลงโทษไม่ใช่

^{๘๐} ดุราละเอียดใน วิมหา. (ไทย) ๔/๒๕-๓๑/๓๑-๓๙.

^{๘๑} ดุราละเอียดใน วิมหา. (ไทย) ๔/๓๗-๕๔/๔๗-๖๓.

^{๘๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธวิธีการสอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๔๘.

^{๘๓} ดุราละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๖๔-๑๗๗/๑๖๔-๑๗๗.

^{๘๔} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๑/๑๖๙-๑๗๑.

วิธีการฝึกคนของพระองค์ แม้ในการแสดงธรรมตามปกติพระองค์ก็ทรงแสดงไปตามเนื้อหาธรรมไม่กระทบกระทั่งใคร การกล่าวชมก็เป็นการกล่าวชมเชยโดยธรรม เพื่อให้ผู้ถูกชมมั่นใจในการทำมาดีของตน ส่วนการลงโทษนั้นเป็นการลงโทษตนเองมีทั้งทางธรรม และทางวินัย ส่วนการให้รางวัลของพระพุทธเจ้านั้นที่ปรากฏเด่นชัดก็คือ การตรัสยกย่องสาวกในความเป็นเลิศด้านต่าง ๆ ที่เรียกว่าเป็น “เอตทัคคะ” เช่นยกย่องพระสารีบุตรว่ามีความเป็นเลิศในด้านผู้มีปัญญามาก มีความเข้าใจธรรมแห่งธรรมที่ละเอียดลึกซึ้งได้ โดยเปรียบพระสารีบุตรเหมือนเสนาบดีที่มีความรอบรู้ได้อย่างสูงสุด

๑๐) มีกลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้น ต่างครั้งต่างคราว ย่อมมีลักษณะแตกต่างกันไปไม่มีที่สุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าย่อมอาศัยปฏิภาณ คือ ความสามารถในการประยุกต์หลักวิธีการและกลวิธีต่างๆ มาใช้ให้เหมาะสมเป็นเรื่องเฉพาะครั้งเฉพาะคราวไป พระพุทธเจ้าได้ทรงประสบปัญหาเฉพาะหน้าตลอดเวลา และส่งแก้ปัญหาสำเร็จในรูปแบบต่างกันไป อย่างตอนที่อภิกษุสงฆ์ทวาทพราหมณ์^{๘๕} มาด่าพระองค์ ก็ทรงแก้ปัญหาเฉพาะหน้า อีกทั้งยังแสดงธรรมโปรด ยังความเลื่อมใสให้บังเกิดแก่พราหมณ์ผู้นี้อีกด้วย

โดยสรุปแล้ววิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวทางของพระพุทธเจ้าโดยหลักการข้างต้นนี้ที่ได้นำมากล่าวทั้งที่ยกมาจากพระไตรปิฎก และการบูรณาการกับหลักการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม เป็นเพียงส่วนหนึ่งจากตัวอย่างที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ซึ่งซึ่งยังมีอยู่อีกมากมาย จำนวนมากถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ อันเป็นหลักฐานที่แสดงถึงการเป็นผู้นำในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนของพระพุทธเจ้า ที่ประสบผลสำเร็จเกิดกับตัวผู้ศึกษา และปฏิบัติ ให้บรรลุเป้าหมายสูงสุดที่วางไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเกิดประสิทธิผล จนเป็นที่ยอมรับในฐานะที่พระองค์เป็นยอดบรมครูของมนุษย์ และเทวดาทั้งหลาย ผู้เป็นต้นแบบในการสอน และสร้างรูปแบบวิธีการจัดการเรียนการสอนที่ดี และเหมาะสมกับผู้เรียน โดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลนั้น ๆ เป็นสำคัญ อาศัยเทคนิควิธีการต่าง ๆ ที่หลากหลายมาใช้ จนเกิดเป็นวิธีจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้า

^{๘๕} คุรยละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๘/๒๖๕-๒๖๘.